

Arhivele Bistriței

Anul I, Fascicula 3

Demografie și confesiuni în Transilvania

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

ARHIVELE BISTRİȚEI

ANUL I, FASCICULA 3

**DEMOGRAFIE ȘI CONFESIUNI
ÎN TRANSILVANIA**

Seria: *Istorie – Societate – Cultură*

**Apărută cu sprijinul
Direcției Regionale de Statistică,
Bistrița-Năsăud**

**O parte din materialele publicate în fasciculă au fost prezentate
la Seminarul Internațional de Medicină și Teologie
Bistrița, 9-10 mai 2016**

DEMOGRAFIE ȘI CONFESIUNI ÎN TRANSILVANIA

**COORDONATOR:
MIRCEA GELU BUTA**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2018

Referenți științifici:

Adrian Onofreiu, doctor în Istorie;

Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale

Lucian Vaida, doctor în Istorie;

Muzeul Grăniceresc Năsăudean, Năsăud

ISBN: 978-606-37-0348-5

ISSN: 2558-8958

ISSN-L: 2558-8958

© 2018 Coordonatorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace,
fără acordul coordonatorului, este interzisă și se pedepsește conform
legii.

Redactare: Camelia-Ionela Strungari

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu, nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Cele două criterii

MIRCEA GELU BUTA¹

În septembrie 1926, Nae Ionescu publica în ziarul „Cuvântul” un articol intitulat „*Cultură și democrație*”, în care făcea următoarea distincție: „...există o democrație care e mai mult o atitudine generoasă, de om de treabă înduioșat de soarta semenului său abstract; precum există o democrație care desemnează efectiv egala îndreptățire a tuturor de a hotărî în chestiunile publice și care nu poate duce decât la înecarea individualităților în mase, la precumpănirea cantității asupra calității. // Să distingem deci. // Cultura adevărată este operă de adâncire personală și prin urmare de diferențiere. Marii oameni de cultură, marii creatori în ordinea spirituală nu au fost niciodată democrați; nu au fost democrați nici prin temperament, nici prin practică politică. Iată un exemplu chiar din țara noastră, și poate unul tipic: d. Iorga. Sentimental, ca orice om de inimă, s-a plecat milos asupra maselor necăjite și a cerut pentru ele dreptul la viață. Dar dreptul de a hotărî în chestiunile de bază ale statului, nu”². Spre sfârșitul articolului, Nae Ionescu conchide: „Nu, cultura este în esența și urmările ei hotărât aristocratică”³.

La vremea când a fost scris articolul din care am citat, dar și în ziua de azi, în materie de cultură, atât un artist, cât și un cititor elevat pot mărturisi criteriul calitativ (sau aristocratic) preferând pe Proust, Mateiu I. Caragiale sau Lampedusa îndoielnicei proze a lui Dan Brown, chiar dacă aceasta s-a răspândit în milioane și milioane de exemplare în toate

¹ Mircea Gelu Buta, Prof. Dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: butamircea@yahoo.com

² Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, București, 1990, pp. 369–370.

³ *Ibidem*, p. 371.

colțurile planetei. Același gen de persoană va prefera muzica simfonică, întorcând spatele vedetelor și muzicii rock, indiferent de izbânzile cantitative ale acestora.

În materie și practică politică însă, principiul cantitativ sau „aritmetic” a dislocat în ultima sută de ani, îndeosebi în Europa și în Statele Unite, principiul calitativ pe care-l găsim în monarhiile absolute sau în regimurile de autoritate personală. S-a întâmplat ca pomenitele criterii să fie încarnate, succesiv, în aceeași persoană: ajunge să ne amintim că împăratul Napoleon al III-lea a fost mai întâi președinte de republică. Și a fost o vreme când acest monarh și-a adus contribuția la Unirea din 1859, zisă și cea „mică”.

Când s-a produs însă Marea Unire a românilor, în anul 1918, prelevau filosofia politică a președintelui Thomas Woodrow Wilson și principiul autodeterminării. Atunci, așa cum se știe, Basarabia mai întâi, apoi Transilvania cu Banatul s-au unit cu România.

La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, pe când se pregătea noua configurație a Europei, consfințită prin Conferința de Pace de la Paris (1946) și prin Tratatul de Pace (din același oraș) din anul 1947, principiul democratic sau cantitativ a făcut ca Transilvania, cedată silnic prin Dictatul de la Viena din anul 1940, să ne fie redată în întregime.

Legat de politica Statelor Unite ale Americii, care au avut un cuvânt greu de spus în constituirea noilor frontiere europene, în anul 1947, un intelectual clujean, profesorul de psihologie Nicolae Mărgineanu, a lăsat pagini deosebit de interesante în volumul său de memorii, apărute postum sub titlul „*Amfiteatre și închisori*”. Fost bursier Rockefeller (1932–1934), iar mai apoi, sub Guvernul Dr. Petru Groza, la un pas de a fi numit ministru plenipotențiar al României la Washington, Nicolae Mărgineanu era un om prețuit de șeful misiunii diplomatice americane, Berry, și de consilierul acestuia, Melbourne.

Pentru a ilustra preponderența românilor de-a lungul secolelor în Transilvania, Ministerul Afacerilor Străine de la București a întocmit un vast memoriu, despre care Nicolae Mărgineanu spune în amintirile sale: „O treime din memoriu era (...) o *controversă* (s.a.) între teza

istoricilor maghiari, ce afirma *discontinuitatea* (s.a.) așezărilor românești în Transilvania, și teza istoricilor noștri, care susțin *continuitatea* (s.a.) lor. // După ce a citit memoriul, Melbourne mi-a spus: «A cui a fost Transilvania acum o mie de ani, eu îți spun foarte sincer, nu știu și nici nu mă interesează. În schimb, știu foarte bine că acum 500 de ani America a fost a indienilor, care – în virtutea argumentelor maghiare – ne-ar putea cere să o părăsim. De aceea nu vă angajați în această controversă inutilă, care nouă ne displace fiindcă o judecăm cu optica noastră, nu cu a voastră sau a maghiarilor. Mulțumiți-vă pur și simplu cu harta din 1911 a profesorului de geografie Teleky de la Universitatea din Budapesta – care recunoaște că românii reprezintă 54% din populația Transilvaniei și Banatului, iar restul populațiilor numai 46%. Pentru dl. Byrnes – șeful Departamentului de Stat care a condus delegația SUA la Conferința de Pace de la Paris –, aceasta ajunge, căci pe el îl interesează doar prezentul și viitorul, nu ce a fost acum o mie de ani»⁴. Orice încercare de comentariu n-ar fi decât inutilă.

⁴ Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori* (Mărturii asupra unui veac zbuciumat), ediție îngrijită și studiu introductiv de Voicu Lăscuș, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 125.

Minorități și majorități în Transilvania de-a lungul timpului

IOAN-AUREL POP¹

I. Populația Transilvaniei pe etnii

În Transilvania, nu există izvoare statistice privind numărul populației pe etnii decât din secolul al XVIII-lea, după impunerea stăpânirii austriece. Dar, din epocile mai vechi, există alte date:

1. Epoca romană

Circa 70% din teritoriul României actuale (cam 160.000 de km pătrați) a fost ocupat de romani ori s-a aflat sub control roman. Densitatea era atunci, în această lume mai puțin dezvoltată din afara Imperiului, de circa 1–2 loc. pe km pătrat. Dacă ținem seamă de marile pierderi umane din timpul celor două decenii de confruntări militare daco-romane, de faptul că „Dacia a fost secătuită de bărbați” (Eutropius), atunci putem aprecia că dacii găsiți de romani în provincie erau cam 150.000. Trupele romane rezidente în Dacia erau în medie de 40.000, iar coloniștii aduși în chip organizat ori veniți pe cont propriu au fost, în primele decenii de după cucerire cam de 100.000–150.000. Prin urmare, erau mai mulți latinofoni decât daci, încât romanizarea s-a putut face relativ repede și ușor.

¹ Ioan-Aurel Pop, Acad. Prof. Univ. Dr., Rectorul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: rector@ubbcluj.ro

2. Epoca medievală

În secolele XIV–XVI, Transilvania avea între 500.000 și 700.000 de locuitori, pe o suprafață de cam 100.000 km pătrați.

- a) În registrul de dijme papale din anii 1332–1337, sunt menționate 954 de localități cu parohii catolice în Transilvania, Banat și regiunile vecine, în vreme ce până la 1340 fuseseră atestate în același regiuni cam 2100–2200 de localități.² Firește, unele dintre aceste așezări dispăruseră între timp, iar altele, deși existau, nu intraseră încă în atenția actului scris și, prin urmare, nu erau consemnate nicăieri. De asemenea, trebuie notat că în unele localități cu parohii catolice putea trăi și populație ortodoxă, după cum anumite comunități răsăritene puteau fi supuse plății dijmei bisericești. Astfel, după datele consemnate, se poate spune orientativ – cu toate rezervele de rigoare – că așezările cu parohii catolice din Transilvania și estul Ungariei reprezentau cam 43–45% din totalul localităților atestate. Eliminând procentajele, greu de acceptat în exactitatea lor cifrică, se poate aprecia că populația catolică din aceste zone putea fi peste o treime sau chiar mai mult din total.
- b) În 30 martie 1356, papa Inocențiu al VI-lea transcria și confirma o bulă a papei Ioan al XXII-lea (din 1 februarie 1327), care îndemna la cruciadă și în care Transilvania apărea drept o provincie „eretică” (schismatică). Faptul pune în lumină copleșitoarea masă românească, cea care conferea personalitate distinctă voievodatului.
- c) Antonio Bonfini scria despre populația Ungariei, pe la 1380: „*Din care pricini, după părerea tuturor, credința în Ungaria a fost atât de mult lărgită și până într-atâta sporită, încât mai mult de a treia parte a regatului era pătrunsă de obiceiul cel sfânt*”. Cu alte cuvinte, peste o treime din locuitorii regatului, după o lungă perioadă de omogenizare, era formată din catolici.

² DIR, C. Veacul XIV, vol. III, pp. 41–253; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, pp. 231–232 și II, pp. 442–457; I.-A. Pop, *Regatul Ungariei*, p. 313.

- d) Eruditul Antonius Verantius (Anton Verancsics), în jur de 1550, scria că Transilvania „*este locuită de o triplă națiune, secuii, ungurii, sașii; aș adăuga totuși și pe români, care, deși îi ajung ușor la număr (pe ceilalți), totuși nu au nicio libertate, nicio nobilime, niciun drept al lor...*”. Verantius spune și el că românii depășeau ca număr stările, adică elita conducătoare, deținătoarea puterii.

3. Epoca modernă

- Înainte de 1550 era în Transilvania o elită formată din trei stări (nobilii, sașii și secuii) de confesiune catolică și o masă de oameni neprivilegiați (românii), care erau ortodocși. Cam o treime erau privilegiații și două treimi românii.
- În perioada 1550–1570, cele trei stări – numite tot mai mult națiuni – devin protestante, iar românii rămân mai departe ortodocși și supuși.
- La venirea austrieilor, când se fac primele recensăminte, proporția este aceeași: cam două treimi românii și o treime maghiarii, sașii și secuii.

II. Între acceptare și excludere sau toleranță și discriminare

Spre finele secolului al XV-lea și la începutul celui următor, se vede tot mai clar exclusivismul celor trei stări (nobilimea ungară, sașii și secuii), numite tot mai des națiuni, a căror politică este îndreptată tot mai evident împotriva românilor. „Toleranța” transilvană a însemnat acceptarea prin decizii ale adunării țării (dietei) a confesiunilor apărute prin Reformă – luteranismul, calvinismul și unitarismul – alături de catolicism (reduc la o proporție infimă din populație). Toată această „toleranță” privea doar o treime din populație, care fusese catolică și privilegiată anterior și care rămăsese privilegiată și după Reformă. Prin urmare, vechii privilegiați și-au reînnoit pentru sine, în noile condiții,

situația lor privilegiată. Cu alte cuvinte, privilegiații s-au re-privilegiat pe ei înșiși. Românii, adică două treimi din populația țării, au rămas ceea ce au fost, adică excluși ca grup de la putere, dintre stări (națiuni).

Această situație și această atmosferă sunt relevate de mai multe izvoare de epocă. Câteva exemple vor fi grăitoare:

1. Astfel, Paul Thomory, fost castelan de Făgăraș, devenit arhiepiscop al Ungariei, scria, la 16 noiembrie 1523, o „epistolă de prietenie”, în care răspundea unor plângeri ale sibienilor (ale patriciatului săsesc), aflați în conflict cu românii făgărășeni. În mesajul său, înțelept, ușor dojenitor, dar ferm, înaltul prelat recomanda tuturor calea justiției în rezolvarea neînțelegerilor și evitarea pagubelor sau, dacă se produsese, totuși, răscumpărarea lor. Cu finețe și pătrundere, ca unul care stătuse printre români, Thomory e de părere că părăsirea căii dreptului, ocolirea legii, în favoarea unor rezolvări samavolnice, fără judecată, condusesese și în trecut la acte de răzbunare din partea românilor. Înaltul demnitar pare să sesizeze motivele adevărate ale acestor „răzbunări”: *„Să știți Domniile Voastre – scrie el sașilor – că niciun lucru și nicio sarcină nu apasă atâta pe supuși, ca atunci când una din părți nu vrea să se supună judecății, ci caută, prin vreo poprire neobișnuită, să-și reazeze singură drepturile sale. Din astfel de cauze, crescuseră odioasă între români furturile, incendierile, prădăciunile în acea țară [a Făgărașului], pe care, cum știți și dumneavoastră, cu cele mai mari eforturi și cu osândirea la moarte a unora, am adus-o în stare bună”*. După această recunoaștere a faptului că românii fuseseră împinși la violențe din pricina unor abuzuri ale sașilor, care ocoliseră calea justiției, arhiepiscopul adaugă: *„Lăsăm la o parte plângerile castelanilor [de Făgăraș], care ne răspund la scrisorile noastre și ne-au spus și în față; atâta este numai că sasul trebuie să aibă întâietate, cum era pe vremea noastră, în fața românului; altfel, țara aceea va ajunge curând la egalitate, dacă s-ar cumpăni cu aceeași măsură interesul catolicului cu al românului”*.³ Recapitulând, se vede clar cum unul dintre cei mai

³ Hurmuzaki, XV/1, p. 275–276; I.-A. Pop, *Națiunea română medievală*, pp. 55–57.

înalți demnitari din Ungaria, deși pledează pentru calea justiției (pentru apelul la lege) în rezolvarea litigiilor sașilor cu românii, cere ferm „dreptate” preferențială pentru sas în defavoarea românului, ca să nu se ajungă cumva la „egalitate”. Cu alte cuvinte, discriminarea pe calea legii era deja bine statornicită la începutul secolului al XVI-lea.

2. În curând, această discriminare avea să ajungă la rangul unor hotărâri ale adunării țării (numite și dietă, cu rol de parlament), care aveau atunci putere de lege. Astfel, o adunare a țării (formată din capii celor trei națiuni) din 1542 preciza că **ungurul acuzat de tâlhărie se putea apăra prin jurământul judeului sătesc și a trei oameni cinstiți, dar românul avea nevoie de jurământul cnezului sătesc, a patru români și a trei „creștini” unguri**; în regulamentul pentru aplicarea articolului 28 al dietei din 1552, ținută la Târgu-Mureș, se spunea: **„românul să nu poată denunța pe ungur sau pe sas, dar ungurul ori sasul să poată denunța pe român”**⁴. Altă adunare, din 1554, decidea: **„Niciun țăran maghiar nu poate fi acuzat numai cu trei martori, ci este necesară adevărata și recunoscuta mărturie a șapte oameni de încredere și astfel să fie pedepsit de facto; însă românul poate fi pedepsit prin pronunțarea a trei oameni de încredere”**⁵. În fine, adunarea țării, întrunită în anul 1555, în articolul 20 al deciziilor luate, stipulează: **„De asemenea, omul țăran și creștin [catolic] poate fi ridicat prin jurământul a șapte creștini, românul prin jurământul a trei creștini, șapte români trebuind să fie martori pentru un român”**⁶. Cum se vede, din secolul al XVI-lea, legile Transilvaniei⁷ îi așază clar pe români pe o treaptă

⁴ I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599–1699), Cluj, 1940, p. 395; A. Andea și Susana Andea, Principatul Transilvaniei sub suzeranitate otomană (1541–1691), în A. Drăgoescu, *Istoria României: Transilvania*, I, p. 563.

⁵ Hurmuzaki, II/5 (1552–1575), ediție de N. Densușianu, București, 1897, pp. 206–207.

⁶ *Ibidem*, p. 227.

⁷ În secolul al XVI-lea, după 1541, după destrămarea Ungariei, Transilvania, transformată acum în principat, avea să-și dubleze teritoriul și populația, cuprinzând acum și Banatul întreg (până la transformarea unei părți a acestuia, la 1552, în pașalâc), Crișana, Maramureșul și alte regiuni dinspre nord-vest. În unele dintre noile provincii, românii erau prezenți chiar în proporție mai mare decât în fostul voievodat.

inferioară, în sensul că, de regulă, pentru aceeași faptă, procedura de condamnare a unui român este de peste două ori mai nefavorabilă acestuia în comparație cu tratamentul aplicat unui maghiar. Un martor catolic (maghiar) valora la judecată cu ceva mai mult decât doi martori români (mărturia a trei maghiari cântărea cât cea a șapte români), ceea ce, natural, conducea la abuzuri și la decizii nedrepte. Pe de altă parte, în cazul unui inculpat „creștin” (catolic, ungur), românii nici nu erau acceptați ca oameni de mărturie, în schimb inculpatul „valah” (român, ortodox) putea fi acuzat fie de români, fie de „creștini”, numai că primii trebuiau să fie șapte, iar cei din urmă doar trei. În plus, românii nu-i puteau denunța pe unguri și pe sași, ci doar aceștia din urmă pe români, ceea ce lăsa cale liberă arbitrarului, nedreptății, discriminării. Cu alte cuvinte, în societatea oficială sau în viața publică, românul fie că nu era luat în seamă deloc, fie că persoana sa cântărea infim înaintea justiției. Remarcăm iarăși deplasări de sensuri, cu semnificații aparte: cuvântul „creștin” înseamnă, în aceste texte cu valoare de lege, „catolic” (și, uneori, „maghiar”), iar cuvântul „român” înseamnă adesea și „ortodox”. Înțelesul peiorativ este vizibil, din moment ce numai catolicul este „creștin”.

Toate aceste înjosiri aplicate românilor prin lege, cu rădăcini în secolele XIII-XIV, s-au datorat în mare parte excluderii elitei lor de la putere, ceea ce a însemnat, practic, lipsirea românilor de o conducere recunoscută în numele comunității lor. Eliminarea de la putere a condus la grave abuzuri consfințite prin lege, care au generat o stare de decădere, o condiție mizeră, sărăcie, înapoiere etc. în rândul românilor. Toate acestea nu au rămas fără urmări în mentalul colectiv, care a înregistrat și a reflectat cu dispreț și desconsiderare statutul românilor.

3. Astfel, într-o descriere a Transilvaniei, făcută pe la jumătatea secolului al XVI-lea, adică tocmai când adunările țării consfințeau statutul inferior al românilor, umanistul croato-ungar Anton Verancsics (Verantius) scria despre românii transilvăneni: *„nu au nicio libertate, nicio nobilime, niciun drept al lor, în afară de un număr mic locuind în districtul Hațeg, care se crede că a fost capitala lui Decebal și care,*

pe vremea lui Iancu de Hunedoara, băștinaș de acolo, au dobândit nobilitatea, pentru că întotdeauna au luat parte neobosit la lupta împotriva turcilor. Ceilalți [români] sunt toți oameni de rând, iobagi ai ungarilor și fără așezări ale lor, răspândiți pretutindeni, prin toată țara, locuind arareori în locuri deschise, de cele mai multe ori retrași prin păduri, iar ei împreună cu turmele lor duc o viață nenorocită”.⁸

Partea aceasta a descrierii lui Verancsics este cea mai grăitoare, fiindcă arată discriminarea, în sensul că un popor era supus altuia: românii erau iobagi ai ungarilor și duceau o viață mizeră. Aici, elementele sociale se îmbină cu cele naționale (românii erau oameni de rând și șerbi, supuși însă nu nobililor, ci ungarilor, fiindcă nobilul se confunda acum cu maghiarul), dar cele din urmă le copleșesc pe cele dintâi, pentru că în loc de „iobag” se spune tot mai des „român”, iar în loc de „nobil” sau „stăpân” se spune „ungur”.

4. Tabloul acesta al discriminării devine mult mai negru peste circa o jumătate de secol, în toamna anului 1599, când alt umanist, Ștefan Szamosközi (Zamosius), prezintă situația Transilvaniei după victoria obținută de Mihai Viteazul la Șelimbăr (în 28 octombrie): „*La vestea luptei nenorocite, care s-a răspândit cu cea mai mare iuteală în întreaga țară, națiunea românilor, care locuiește în satele și cătunele Transilvaniei, răsculându-se peste tot, s-a unit cu confracții săi veniți [de peste munți] și atât împreună, cât și separat ei au prădat în lungul și în latul țării. Căci, încurajați de încrederea că dobândiseră un principe de neamul lor și strecurându-se după obiceiul acelor care folosesc sulile și săgețile, au ocupat drumurile și au ucis pretutindeni, în ascuns și în taină, pe cei care fugeau sau se ascundeau în case, au năvălit în casele nobililor, au prădat bunurile și au săvârșit stricăciuni și tot felul de fapte îngrozitoare, nemaivăzute și nemaiauzite. [...] Căci acești români transilvani, cu cât sunt de tot săraci și mizeri ca avere, din cauza trândăviei lor innăscute, cu atât se străduiesc aproape toți să-și ușureze lipsa proprie prin furturi, tâlhării și jafuri. De aceea, când se*

⁸ Maria Holban, *Călători străini*, I, pp. 410–411.

*ivește ocazia, nimic nu consideră că ar fi păcat pentru ei în vreo nelegiuire, cu gândul să-și atenueze sărăcia. Și cum sunt deprinși cu astfel de cutume, așa a intrat în obicei ca nevoia să-i facă îndrăzneți în comiterea relelor, nepricepuți în a-și ascunde nechibzuința și îndărătnici în a-și urma ticăloșia lor înăscută. Iar acum, fiind încurajată viclenia lor de principele român și sporindu-le îndrăzneala din cauza războiului ce l-au săvârșit, sperând că nu vor fi pedepsiți și frânați, au atacat cu această ocazie cu atât mai mare cruzime, cu cât înainte, când țara era liniștită, dovedeți fiind în scaunele de judecată cu vreo faptă rea, [românii] erau pedepsiți cu cele mai grele cazne. **Peste tot, spânzurătoarele, butucii, securile, cârligele, funiile și toate locurile de osândă erau pline mai mult de români**”.*⁹

Acest text pune în lumină mai multe fapte, inclusiv solidaritatea națională românească la 1599–1600: românii transilvani se ridicaseră mânați de încrederea că aveau în frunte un principe român. Din perspectiva temei lucrării de față, relatarea lui Zamosius are însă semnificații aparte. Tonul descrierii oscilează între realism și clișeu, între explicație rațională și ură. Pe de o parte, autorul recunoaște că românii erau săraci de tot și demni de milă și că voiau să-și atenueze sărăcia, dar, pe de alta, furturile, tâlhăriile și jafurile lor nu sunt puse pe seama acestor lipsuri, ci a „trândăviei lor înăscute”. Pe de o parte, umanistul știe și spune că românii erau pedepsiți cu cele mai grele cazne și că locurile de tortură, „când țara era liniștită”, erau pline de români, dar, pe de alta, consideră reacțiile lor violente drept rezultat al „ticăloșiei înăscute”, al „nechibzuinței”, „îndărătniciei” sau aplecării spre „rele” a românilor. În ciuda acestor mărturii de dispreț, Szamosközi îi numește pe români națiune, semn că termenul nu mai avea de-acum numai vechiul înțeles politico-etnic (de grup privilegiat), ci și unul național modern, de comunitate etnică activă. Ceea ce răzbate din text este situația gravă în care ajunseseră românii transilvani după secole de

⁹ Apud Șt. Pascu, „Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania”, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, 1956, p. 132; I.-A. Pop, *Națiunea română medievală*, pp. 18–19.

discriminare și mai ales după decenii de aplicare a hotărârilor dietale pomenite mai sus, prin care ei trebuiau judecați după alte criterii, mult mai aspre, decât națiunile recunoscute. Zamosius vorbește despre „scaunele de judecată” prin care românii erau „dovediți pentru vreo faptă rea”, fără să spună că „dovedirea” se făcea, de exemplu, cu trei martori unguri pentru un român și cu șapte martori unguri pentru un ungar.

5. După îndepărtarea și apoi după moartea lui Mihai Viteazul (1601), s-au luat măsuri fără precedent împotriva românilor transilvăni, care încercaseră – în viziunea autorităților – să transforme Transilvania, țară majoritar românească sub aspect etnic, în țară românească și sub aspect politic, ceea ce era de netolerat pentru cei ce aveau puterea. Altfel spus, la 1599–1600, se consumase o tentativă de venire și a românilor la putere în Transilvania, alături de stările și confesiunile consacrate. Faptul a fost considerat de neacceptat și catalogat ca o faptă reprobabilă. Drept urmare, **românii transilvăni au fost crunt pedepsiți, au fost rupte legăturile acestor români cu Țara Românească și Moldova (de unde se zicea că veniseră „ruina și primejdia” Transilvaniei), s-a interzis ocuparea demnității de principe și a celorlalte funcții publice de alți etnici decât unguri, s-a repus în vigoare, cu o severitate nemaîntâlnită, vechea legislație discriminatorie, de sorginte medievală etc.**

6. Prima jumătate a secolului al XVII-lea a fortificat acest edificiu exclusivist, în cadrul căruia românii erau locuitori de grad inferior. Primul document cu valoare constituțională din istoria modernă a Transilvaniei, numit chiar *Approbatæ constitutiones Regni Transilvaniae* (Constituțiile aprobate ale Țării Transilvaniei), adoptat în dietă, în anul 1653, stipulează clar în partea I, titlul al VIII-lea, la articolul I, că **„neamul românilor nu a fost socotit în această țară nici între stări și nici între religii, nefiind între religiile recepte”**.¹⁰ Cu alte cuvinte,

¹⁰ *Constituțiile aprobate ale Transilvaniei (1653)*, traducere, studiu introductiv și note de Al. Herlea, V. Șotropa, R. Pop, I. Nasta și I. N. Floca, ediție de L. Marcu, Cluj-Napoca, 1997, p. 58.

„națiunea românilor” și confesiunea ei nu se aflau la putere și nici nu existau oficial în viața publică, ci erau doar „răbdate” în țară – cum se spune în alte locuri ale „constituțiilor” – „pentru binele public” sau „până când va dura bunul-plac al principilor și cetățenilor”.

Aceasta a fost situația românilor transilvăneni în epoca modernă, situație stipulată în legislație, adaptată formelor vremii, dar moștenită din Evul Mediu. Uniformizarea în sens feudal apusean și catolic a Regatului Ungariei, deși nu a reușit în secolele medievale decât în mică măsură, a condus la nivelul duratei lungi spre eliminarea românilor ca stare din rândul factorilor de putere din Transilvania și din comitatele vestice. Românii au putut fi stare câtă vreme elita lor social-politică, adică cnezimea, a fost asimilată cu nobilimea țării și și-a putut stăpâni liber o parte din pământuri și câtă vreme credința creștină de rit bizantin a funcționat fără mari opreliști. Degradarea juridică a cnezilor fără diplome la nivelul oamenilor comuni a lipsit „starea” românilor de o elită în nume etnic, contribuind la dizolvarea stării românești înseși. În paralel, echivalarea ortodoxiei cu „devierea” ori cu „secta străină” și punerea, uneori, a „schismei” pe același plan cu „erezia” au fortificat același proces defavorabil românilor. Lipsiți de stăpâni recunoscuți pe plan juridic ca elită a neamului lor și cu o credință considerată inferioară sau „necanonică”, românii au coborât între supuși, fără să mai poată fi plasați ca entitate între deținătorii puterii. Firește, unii români, dotați cu diplome și deveniți nobili, au rămas la putere și au urcat pe trepte foarte înalte ale dregătoriilor, dar nu în numele stării lor românești dizolvate, ci în numele stării nobililor. În secolul al XV-lea, când starea nobililor transilvani era tot mai des însoțită de etnonimul „maghiar” – *nobiles Hungari* –, au încercat și nobilii români să devină stare în numele etniei lor și să se numească de drept „nobili români” (*nobiles Valachi*), dar tentativa nu a reușit. Elita românilor nu și-a decis cu de la sine putere destinul, ci a fost silită să intre în disoluție prin măsuri luate de autorități. Înnobilarea, pe de o parte, și aservirea, pe de alta, a elitei românilor din Ungaria au însemnat dislocări de grup,

care au pecetluit soarta „stării” românilor în sens distructiv, determinând în timp statutul inferior de „tolerați”, marcat în timpurile moderne prin acte juridice cu putere de lege. De altminteri, discriminarea confesională și etnică medievală a avut o palidă intensitate și o dimensiune modestă în raport cu discriminarea modernă, care a condus, aproape peste tot în lume, la adevărate tragedii colective.

Lipsirea de putere, însoțită de discriminare, i-a „ticăloșit” pe mulți dintre români, iar „ticăloșirea” a determinat măsuri și mai aspre de discriminare. Toate acestea au condus la o situație de inferioritate a românilor față de unguri, sași și secui, la o accentuată marginalizare a acestor români, marcată mai ales de sărăcie, incultură, lipsă de igienă și de un anumit grad de infraționalitate. Din păcate, cum se întâmplă adesea, în conștiința și în opinia publică s-a întipărit doar acest rezultat al secolelor de discriminare, nu și mecanismul prin care s-a ajuns la aceasta. În urma acestui mecanism, stările (națiunile) au dobândit treptat conștiința de stăpâni, consolidată în timp, pe când românii au fost siliți să devină supuși și să învețe să aibă conștiință de supuși, ceea ce le-a marcat pentru secole destinul.

Demografia în slujba națiunii (românii din Transilvania în epoca modernă)¹

IOAN BOLOVAN²

Așa cum se știe, Transilvania este o provincie importantă a României de azi, unde începând cu zorii evului mediu, alături de români s-au așezat durabil, de-a lungul unui întreg mileniu, mai multe popoare care au influențat istoria autohtonilor cu o intensitate ce a variat în timp. Printre etniile care au găsit aici un mediu favorabil afirmării lor s-au numărat maghiarii, germanii, evreii, armenii, sârbii, slovacii etc. Până la Primul Război Mondial, Transilvania a fost condusă aproape în exclusivitate pe plan central, dar și la nivelul unităților administrative zonale de către maghiari, sași și secui, românii, populația nu numai autohtonă, dar și majoritară din punct de vedere demografic, fiind eliminați treptat, începând cu secolul XIV, de la beneficiile politice, economice și culturale ale statului în care trăiau.

În decursul Evului Mediu, autohtonii și preponderența românilor în Transilvania a fost un lucru firesc, atestat în repetate rânduri de înalți oficiali din regatul Ungariei, de călători străini etc. Nimeni nu s-a gândit până în epoca modernă să nege românilor faptul că ei s-au format în Transilvania și că erau cei mai numeroși locuitori din provincie. Au exprimat aceste evidențe numeroși cărturari, dar și reprezentanți ai puterii. Umanistul Antonius Verantius remarcă faptul că în Transilvania locuiau „*secui, unguri și sași; aș adăuga totuși și pe români*

¹ Acest articol, în forme mult extinse, a mai fost publicat anterior în volume de studii sau reviste științifice din țară și străinătate.

² Ioan Bolovan, Prof. Univ. Dr., Prorector al Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: ioan.bolovan@ubbcluj.ro

care, deși îi ajung ușor în număr pe ceilalți, nu au nicio libertate, nicio nobilime, niciun drept al lor”. Verantius consemnează și el de mai multe ori originea romană a românilor, constatând în privința ponderii etniilor că românii îi egalează cel puțin pe ceilalți locuitori, adică reprezintă peste 50% din populația Transilvaniei³.

Cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi la sfârșitul secolului al XVII-lea a însemnat, printre altele, introducerea unei administrații eficiente, organizarea și inventarierea potențialului uman și material din teritoriile integrate imperiului. Aceasta a condus, printre altele, și la introducerea treptată a conscripțiilor și la înregistrarea periodică a diverselor categorii socio-profesionale ori chiar și a întregii populații. Firește, nu au lipsit nici în această perioadă aprecierile cu caracter general, empiric, asupra structurii demografice a Transilvaniei. Printre alții, iezuitul Andreas Freyberger, în anul 1702, în prima lucrare istorică despre unirea românilor ortodocși din Transilvania cu biserica romano-catolică, spunea că românii reprezintă populația cea mai numeroasă din provincie, arătând că *„sunt răspândiți în toată Transilvania și în această secuime, ba chiar pe pământurile și în scaunele sașilor. Nu există sat, nu există oraș, suburbie care să nu-și aibă românii săi”*⁴. Și totuși, nimeni nu s-a gândit, deocamdată, să pună sub semnul întrebării ceea ce era evident și firesc pentru contemporani, respectiv autohtonía românilor și preponderența lor demografică în provincie.

Preponderența demografică a românilor din Transilvania, alături de autohtonía lor, a pătruns treptat nu doar în conștiința elitelor, ci și a românilor de rând. De aceea, atunci când, aproape de mijlocul secolului al XVIII-lea, românii ardeleni elaborează primele documente revendicative în vederea modificării statutului lor, ei fac apel, printre altele, și la factorul demografic. Conscripțiile oficiale, precum și cea

³ Ioan-Aurel Pop, „Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV)”, în vol. *Istoria României. Pagini transilvane*, coord. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994, pp. 10–11.

⁴ Apud. *Istoria românilor, vol. VI. Românii între Europa clasică și Europa Luminilor (1711–1821)*, coord. Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002, p. 93.

confesională, organizată de însuși episcopul unit Inochentie Micu la 1733, au arătat fără tăgadă ceea ce era evident pentru toată lumea, faptul că românii constituiau populația majoritară din Transilvania. Primul care include în argumentația sa preeminența românilor în provincie este episcopul unit Inochentie Micu în memoriul său, *Supplex Libellus*, din anul 1743. Acesta acuză autoritățile că multe din abuzurile economice și juridice la care sunt supuși românii se datorează faptului că ei nu beneficiază de funcționari din neamul lor care să le cunoască limba și să le înțeleagă problemele: „*deși românii locuiesc districte, ca Făgăraș, Chioar, Hațeg, și mai mult de jumătate din unele comitate, scaune etc., totuși nu pot avea, ca celelalte națiuni zise recepte, slujbași din sânul lor*”. Apoi, în ceea ce privește revendicările referitoare la întregul corp național, episcopul Inochentie Micu nu vede niciun motiv pentru care națiunea română nu ar putea fi și ea receptă ca și celelalte trei națiuni privilegiate „*când ea le întrece în număr pe toate, iar în sporirea vistieriei, în sarcinile publice și slujbe cel puțin le egalează, și la fel a contribuit atât la războaie, cât și la apărarea țării*”⁵. Nu întâmplător episcopul a asociat numărul majoritar al românilor din Transilvania cu cantitatea sarcinilor publice, îmbinarea factorului demografic cu cel economic fiind armonios integrată în susținerea revendicărilor politico-naționale. Episcopul Inochentie Micu a extins revendicările pentru tot corpul național, acoperind astfel doleanțele întregii națiuni române din Transilvania⁶.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, când elita românilor din Transilvania a solicitat obținerea de drepturi politice asemenea celorlalte elite ale maghiarilor, secuilor și sașilor, invocând printre alte argumente istorice, filosofice și juridice faptul că românii erau cei mai vechi și numeroși locuitori din provincie, unii istorici maghiari și sași (reflectând interesele cercurilor politice conducătoare în Transilvania),

⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, pp. 164–165.

⁶ Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994, p. 69.

au început să conteste autohtonismul românilor și preponderența lor încă din Evul Mediu. Mai mult, susțineau unii dintre acești istorici străini, românii ar fi devenit majoritari în Transilvania doar în secolul al XVIII-lea, ca urmare a imigrării românilor din Moldova și Țara Românească, unde regimul fanariot apăsător ar fi provocat plecarea multor locuitori în Transilvania.

Se știe foarte bine că în Transilvania, în secolul al XVIII-lea, a fost lansată celebra formulă că după tratatul de pace de la Karlowitz din 1699, când Transilvania a trecut de sub suzeranitatea otomanilor sub cea a Imperiului Habsburgic, „*a fost înlocuit jugul de lemn turcesc cu cel de fier austriac*”⁷. Această formulă reliefa, printre alte conotații cu caracter politic, și faptul că fiscalitatea austriacă nu admitea sub nicio formă eschivarea de la plata obligațiilor față de fisc, aparatul administrativ și armata imperială fiind instrumente de coerciție care impuneau locuitorilor achitarea obligațiilor față de stat. Ori, în Țara Românească și Moldova, cu toate majorările fiscale consemnate de-a lungul secolului al XVIII-lea, mai cu seamă în a doua sa jumătate, evaziunea fiscală a crescut și autoritățile din cele două țări nu aveau la îndemână o structură administrativă organizată și o forță militară numeroasă, care să asigure încasarea periodică și riguroasă a obligațiilor fiscale ale locuitorilor. De aceea, sensul de mișcare al populației nemulțumite de creșterea obligațiilor sale financiare și economice a fost mai degrabă dinspre Transilvania spre Țara Românească și Moldova, și mai puțin din cele două principate românești spre Transilvania.

Cercetările demografice recente asupra conscripției fiscale de la 1750 confirmă faptul că, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, nu s-a produs nicio „invazie” masivă de români din Țara Românească și Moldova în Transilvania. Conscripția fiscală din anul 1750 constituie cel mai important izvor statistic privind societatea transilvăneană la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ea oferă cea mai completă și complexă imagine

⁷ Liviu Maior, *Habsburgi și Români. De la loialitatea dinastică la identitate națională*, București, 2006, p. 15.

a realităților economico-sociale și demografice ale principatului Transilvania. Un document necunoscut până acum cercetării istorice se intitulează, în traducerea românească a originalului latin, *Registru general în extras al orașelor, comitatelor, scaunelor secuiești și săsești, precum și al locurilor taxale, din care se evidențiază câte localități și sate sunt locuite în acest principat de maghiari, secui, sași și români*. Tabelul cuprinde o estimare a conscriptorilor privind numărul localităților cu populație preponderent maghiară, săsească și românească⁸. Din acest izvor rezultă preponderența netă a localităților românești, în număr total de 1401, constituind 58% din numărul total de 2430 de orașe și sate transilvănene, cele înregistrate drept localități maghiare (în număr de 807) reprezentând 33% din numărul total, iar cele săsești (222) având o pondere procentuală de 9%. Ceea ce se știe în legătură cu modul în care s-a efectuat conscripția este că fiecare unitate de habitat a fost vizitată de o comisie alcătuită din reprezentanți ai autorităților administrative ale jurisdicției respective (comitat, district, scaun, oraș), care au audiat juzii și jurații pe baza unui chestionar standardizat și au constatat direct realitățile existente. Așa cum s-a arătat cu pertinență, „*componenta comisiilor de conscriere, alcătuite din nobili, patriciat orășenesc, elita scaunelor secuiești și săsești, exclude însă, evident, presupunerea unui oricât de mic parti-pris în favoarea componentei dovedite majoritare în structura etnică a habitatului ardelean din epocă. La atribuirea localității uneia sau alteia dintre etnii a contribuit, desigur, în mod esențial nucleul stabil al populației locale și în nici un caz categoriile nou-venite, consemnate în rubricile de Inquilini sau Vagi*”⁹. Prin urmare, românii nu au făcut parte din comisiile de conscriere de la 1750 (și nici mai târziu), care au atribuit fiecărei localități caracterul etnic în funcție de locuitorii stabili. Dacă românii

⁸ Ladislau Gyémánt, „Etnic și social în habitatul transilvănean în lumina a două tabele centralizatoare inedite ale conscripției fiscale din anul 1750”, în vol. *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, 2007, p. 17sq.

⁹ *Ibidem*, p. 19 sqq.

ar fi imigrat în număr mare în Transilvania după ce regimul fanariot din Moldova și Țara Românească au înăspriț condițiile socio-economice (aceasta numai după 1730), atunci acești români imigranți ar fi intrat în categoria nou-veniților și nu ar fi putut influența caracterul deja românesc al uneia sau alteia dintre localitățile conscrise.

Rapoartele autorităților administrative din Transilvania înregistrează periodic, cu îngrijorare, plecarea masivă a forței de muncă din provincie spre teritoriile românești extracarpătice¹⁰. Chiar și împăratul Iosif al II-lea, cu prilejul primei sale călătorii în Transilvania la 1773, observa că „*acești săraci supuși români, care sunt, fără îndoială, cei mai vechi și cei mai numeroși locuitori ai Transilvaniei, sunt chinuiți și împovărați cu nedreptăți de toată lumea, fie unguri, fie sași, așa de mult, că într-adevăr, soarta lor, când o cunoști, este foarte de compătimit și nu este decât de mirat că se mai găsesc atâția din acești oameni și că n-au fugit cu toții*”¹¹. Remarca împăratului este una foarte importantă, aceasta cu atât mai mult cu cât suntem la puțină vreme înainte de momentul cel mai important al luptei politico-naționale a românilor din secolul al XVIII-lea, memoriul *Supplex Libellus Valachorum* din 1791.

Firește, în documentul elaborat de mișcarea de emancipare națională de la sfârșitul secolului al XVIII-lea nu putea lipsi apelul la factorul demografic, alături de alte argumente din arsenalul ideologic al veacului luminilor, aduse la lumină cu atâta putere de către Revoluția Franceză. Interesant este că în *Supplexul* din 1791, includerea dovezilor demografice în sprijinul cererilor vine după recursul la principiul dreptului natural și al celorlalte libertăți și drepturi cetățenești:

¹⁰ Livia Ardelean, „Aspecte ale migrației din comitatul Târnava în anii 1764–1774”, în vol. *Sabin Manuilă, istorie și demografie...*, p. 91 sqq. David Prodan a demonstrat că în secolul al XVIII-lea, mobilitatea populației și sensul majoritar de mișcare a fost irefutabil dinspre Transilvania spre teritoriile extracarpătice, ceea ce nu exclude însă și intrările în sens invers, dinspre Moldova și Țara Românească, însă acestea au fost numeric incomparabil mai modeste față de emigrările din Transilvania. A se vedea David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944, passim.

¹¹ Ileana Bozac, Teodor Pavel, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, vol. 1, Cluj-Napoca, 2006, p. 26.

„... Din populația de azi a Transilvaniei, care, după conscripția anului 1787, consta dintr-un milion și cam șapte sute de mii de oameni, partea cea mai însemnată, poate chiar un milion întreg, e alcătuită din oameni ai națiunii suplicante, în timp ce pe lângă aceasta... îndeobște sarcinile publice ale Provinciei le poartă națiunea suplicantă în măsură mai mare decât toate celelalte națiuni luate la un loc, în proporție cu numărul ei mai mare”¹².

Supplex Libellus Valachorum a zguduit conștiința claselor privilegiate din Transilvania, deranjând elitele maghiarilor, secuilor și sașilor prin cererile formulate și care i-ar fi adus pe români pe picior de egalitate în viața politică a principatului. Ori, aceste clase privilegiate nu doreau să piardă monopolul asupra conducerii provinciei, de aici și atacurile virulente împotriva argumentelor aduse de români, între care vechimea și ponderea lor demografică erau dintre cele mai vehement contestate¹³.

Revoluția de la 1848-1849 a fost, fără îndoială, unul dintre cele mai importante momente ale istoriei moderne nu doar în istoria românilor, ci și a altor popoare din spațiul central sud-est european. Românii, care nu se bucurau de reprezentare în organele legislative și executive ale provinciei, doreau, în spiritul concepției romantice despre națiune, recunoașterea limbii și a naționalității lor, drepturi egale cu ceilalți locuitori aflați în inferioritate numerică. Ori, aceasta nu se putea realiza prin includerea Transilvaniei într-o Ungarie renăscută pe structura vechiului regat feudal al Sfântului Ștefan, în care urma să existe o singură națiune și o singură limbă oficială, cea maghiară. Treptat, prin intermediul manifestelor elaborate în mai multe centre unde activau liderii românilor, s-au schițat principalele obiective ale programului revoluționar românesc, care la prima vedere nu depășea cadrul unui legalism și reformism pronunțat¹⁴. Argumentația ideologică în sprijinul

¹² David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, p. 479.

¹³ *Ibidem*, p. 86.

¹⁴ Liviu Maior, *1848–1849. Români și unguri în revoluție*, București, 1998, p. 49; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000, p. 8.

drepturilor națiunii reia în mare parte ceea ce *Supplexul* din 1791 încorporase deja: apelul la originea romană și continuitatea în Transilvania, invocarea numărului majoritar al românilor în provincie, spolierea lor de drepturile naturale de-a lungul secolelor etc.¹⁵. Așa cum era de așteptat, argumentul demografic nu putea lipsi din inventarul motivației obținerii de drepturi politico-naționale în cuprinsul manifestelor revoluționare din primele săptămâni ale revoluției.

Primul act cu caracter programatic mai important este manifestul elaborat la 25 martie 1848, de către profesorul sibian Simion Bărnuțiu, și intitulat *Provocațiune*. Bărnuțiu invocă și el cantitatea, numărul românilor, atunci când îi îndeamnă pe conaționali săi să-și solicite drepturile ce li se cuvin: „*Voi dar un milion și trei sute de mii mai bine de români, nu sunteți pe lume ca nație. Încă o dată, fraților! Astăzi este ziua învierii dreptului nostru*”¹⁶. La 2/14 mai 1848, Simion Bărnuțiu, principalul ideolog al românilor, a prezentat în catedrala din Blaj, în fața intelectualității venite la cea de a doua adunare națională, un discurs celebru, intitulat „Românii și ungurii”, adevărat prolog teoretic și programatic al Marii Adunări Naționale ce s-a desfășurat în zilele de 3/15 – 5/17 mai. În această expunere, cu o vădită încărcătură istorică, Bărnuțiu a inserat în repetate rânduri referiri la factorul demografic:

„...Românii locuiesc pe acest timp în districtele lor românești nesupărați de nimeni, pentru că ungurii niciodată n-au umplut țara, peste care își aroagă domnire, ei au fost totdeauna mai puțini la număr, și nici nu le trecea prin cap ca să persecute naționalitățile celelalte...; Când ar locui pe pământul Ardealului numai unguri și sași, și împreună cu aceștia în loc de un milion și jumătate de români, ar locui pe atâți japoni, au altă limbă, atunci eu n-aș avea să zic nimic în contra unirii Ardealului cu Țara Ungurească; însă pământul acesta nu-l țin japoni, nici arabi; ci afară de o mână de sași și unguri amestecați printre români, Ardealul e proprietate adevărată a națiunii române, care o a câștigat cu bună

¹⁵ Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, Ed. Fundației Culturale Române, [Cluj-Napoca – București], 1992, p. 10.

¹⁶ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I, București, 1982, p. 401.

dreptate înainte cu vreo mie șapte sute de ani, și de atunci până astăzi o ține, o apără și o cultivează cu multă sudoare și osteneală”¹⁷.

La această nouă întrunire de la Blaj din 3–5 mai 1848, a doua în ordinea lor cronologică, au venit în jur de 40.000 de oameni, majoritatea țărani din toate comitatele Transilvaniei. Adunarea a depus jurământ de credință față de națiunea română, față de patrie și față de împăratul de la Viena, adoptând programul revoluției românești formulat în 16 puncte, documentul fiind intitulat *Petiția Națională*¹⁸. Punctul 1 solicita independența națională a națiunii române și egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni din Transilvania, iar în dieta Transilvaniei românii să aibă reprezentanți „în proporțiune cu numărul său, să-și aibă dregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătorești și militare în aceași proporțiune”, iar la punctul 13 se prevedea înființarea de școli primare, gimnaziale, de licee militare și tehnice, de seminarii pentru pregătirea preoților și a unei universități românești, toate întreținute „din casa statului în proporțiunea poporului contribuent”¹⁹. Recursul la preponderența numerică a românilor în provincie, la contribuția economică a acestora la bunul mers al statului era unul normal în susținerea unor revendicări proprii națiunii române, care nu se bucura de aceleași beneficii în Transilvania comparativ cu ceilalți locuitori care, deși minoritari demografic, acaparaseră mai toate funcțiile politico-administrative și se bucurau de subvenționarea învățământului și a bisericilor.

În iarna anului 1848–1849, s-au amplificat relațiile dintre revoluționarii transilvăneni, bănățeni și bucovineni în vederea constituirii unui bloc etnic românesc în cuprinsul Monarhiei Habsburgice. În memoriul înaintat la 25 februarie 1849 noului împărat Francisc Iosif I de către deputați din Bucovina, Banat și Ardeal, se cerea unirea tuturor românilor din imperiu, federalizarea monarhiei pe baze naționale. Nu

¹⁷ *Ibidem*, pp. 449, 462.

¹⁸ Liviu Maior, *1848–1849...*, pp. 111 sqq.

¹⁹ Cornelia Bodea, *1848 la români...*, vol. I, pp. 485–486.

lipsit de importanță este faptul că, în chiar debutul memoriului se invocau atât vechimea, autohtonia românilor, cât și preponderența lor numerică în aceste teritorii: *„Națiunea română din marele principat al Ardealului, din Bănat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina, care este cea mai veche între celelalte națiuni, și cea mai numeroasă în ținutul locuit de dânsa – fiindcă numără până la trei milioane și jumătate – au fost pururea cu cea mai neclătită credință și alipire către augusta casă austriacă”*²⁰. Interesant de menționat este similitudinea de estimare demografică din acest memoriu și dintr-un alt document contemporan, redactat de această dată de generalul Gheorghe Magheru la Baden, în 4/16 martie 1849, și adresat conducătorului Ungariei, Ludovic Kossuth. Solicitându-i acestuia să dispună încetarea persecuțiilor împotriva românilor din Transilvania și recunoașterea drepturilor naționale pentru ei, în vederea alierii maghiarilor cu românii împotriva intervenției țariste, Magheru arată că *„acest popor român nu e o seminție neînsemnată, ci o națiune compactă și puternică în cuprinsul țărilor pe care le locuiește. Dealtfel, cifrele de mai jos, extrase cu toată scrupulozitatea din protocoalele diferitelor autorități civile și ecleziastice, constituie o dovadă peremptorie a ceea ce am avut onoarea a vă expune; în același timp, n-ar fi lipsite de oportunitate a vi le prezenta... în Transilvania 1.486.000; în Banat, Ungaria și Bucovina 2.385.000”, deci în total 3.871.000 de români*²¹.

Așa cum în secolul al XVIII-lea, dar și în decursul revoluției pașoptiste factorul demografic a constituit un element deloc neglijabil în arsenalul argumentelor de care au uzat liderii românilor în demersul lor revendicativ, tot la fel au stat lucrurile și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după încheierea dualismului austro-ungar, în anul 1867.

Raportarea liderilor mișcării de emancipare națională la factorul demografic în timpul dualismului s-a făcut, în general, în prelungirea

²⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 960.

²¹ *Ibidem*, p. 1074.

strategiei uzitate de la Supplex Libellus încoace, dar au apărut și nuanțe noi, referiri la modul de colectare a datelor despre populație etc. Bunăoară, cu ocazia recensământului din anul 1869, prima înregistrare a populației după încheierea dualismului, liderii românilor au înțeles importanța acestei operații de colectare a datelor demografice nu doar pentru stat, ci și pentru interesele naționale românești și au reacționat în acord cu aceste imperative. În consecință, Vicarul greco-catolic al Năsăudului, Grigore Moisil, a transmis la data de 26 noiembrie 1869 o circulară tuturor preoților din subordine, în care făcea cunoscut clerului ordinul sosit de la conducerea districtului năsăudean și sublinia, totodată, importanța statisticii pentru buna funcționare a statului („în orice stat civilizat și bine organizat, statistica e un act de cea mai mare importanță și folos”). Dincolo de utilitatea pragmatică pentru guvernanti a colectării datelor statistico-demografice, înaltul ierarh năsăudean accentua însă semnificația deosebită a acestui recensământ pentru români. Dat fiind faptul că era prima înregistrare complexă a populației după încheierea pactului dualist austro-ungar, datoria preoților era aceea de face tot ce le stătea în putință ca datele ce se vor colecta să reflecte structura reală din punct de vedere etnic și confesional a Transilvaniei:

„Dacă a fost pentru români vreo conscripțiune sau con-numerare a poporului vreodată de vreo importanță, cea din 1870 negreșit va fi de cea mai mare importanță, pentru aceea domnii preoți să pună cea mai multă silință și cea mai mare priveghere la aceasta. Toate națiunile și confesiunile din țară vor sili a conscrie cât de mulți pentru națiunea și confesiunea sa, să-și scoată un număr mare, și or încerca a scrie din alte naționalități și confesiuni, la națiunea și confesiunea sa și, mă tem că tocmai românii vor fi mai tare recrutați pentru alții, pentru aceea nu pot destul recomanda privigherea domnilor preoți, ca să nu lase nici un suflet român din mână în favoarea altora, ca așa, să aibă o conscripțiune exactă și adevărată și așa, aceea să poată servi de temei pentru o conscripțiune generală a poporului”²².

²² Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Emil Precup*, inv. 31, pp. 211–213; fond *Oficiul parohial greco-catolic Sângeorș-Băi*, reg. inv. nr. 7, ff.

Memorandul din 1892, înaintat împăratului Francisc Iosif I de către reprezentanții românilor într-o delegație impresionantă (circa 300 de persoane), a reprezentat, indubitabil, cel mai important act politic din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea. În acea perioadă, s-au produs mutații majore în sfera strategiei și a ideologiei mișcării de emancipare națională a românilor transilvăneni, astfel că și Memorandul se resimte de pe urma acestor noi orientări. În opinia unora dintre cei mai avizați specialiști ai problematicii, ideologia Memorandului s-a identificat până la un punct cu tribunismul, curent ce-și propusese să difuzeze o nouă direcție în spiritul public transilvănean. Pe un asemenea filon și pornind de la premisa că *numărul e temeliea valorii noastre*, tribunismul a militat pentru reconsiderarea atitudinii elitei față de popor, pentru o acțiune culturală menită să ridice, sub aspect cultural, economic și politic, nivelul claselor populare, spre a valorifica politic potențialul ce îl oferă aceste categorii²³.

Istoriografia românească a relevat nu numai caracterul novator, dar și cel democratic al actului de la 1892. Elaborat de către frunțașii mișcării de emancipare națională a românilor, Memorandul a supus unui amplu și virulent rechizitoriu politica promovată de guvernele de la Budapesta, după 1867, politică ale cărei consecințe s-au răsfrânt negativ și asupra celorlalte naționalități: „*Aceeași pozițiune ca Românii o au și concetățenii noștri germani, precum și cei slavi în statul ungar, aceleași resoane [rațiuni– n.n.] de stat cer ca să se țină seamă de interesele lor legitime. Azi, ca totdeauna, convinși că numai prin o sinceră înfrățire a popoarelor se poate asigura pacinica dezvoltare a*

39–40. Apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *Familiiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Cluj-Napoca, 2010, pp. 14–15.

²³ Nicolae Bocșan, „Ideologia politică a Memorandului”, în vol. *Memorandul 1892–1894. Ideologie și acțiune politică românească*, București, 1992, p. 262; Liviu Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900–1914*, Cluj-Napoca, 1986, p. 16; Gelu Neamțu, „Precursorii memorandului”, în *Istoria României. Transilvania, vol. II (1867–1947)*, coord. Anton Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1999, p. 425 sq; mai nou la Vlad Popovici, *Tribunismul (1884–1905). Ideologie și acțiune politică, direcții culturale și angajament social*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2008.

*patriei noastre, Românii stăruie în dorința, ca în formă legală, și prin concursul factorilor competenți, sistemul de guvernare să fie reformat în patria noastră, astfel ca să se asigureze drepturile odată câștigate și să se țină seama de interesele legitime ale tuturor popoarelor ce compun statul ungar poliglot*²⁴. Prin urmare, Memorandul este rezultatul firesc al acțiunii majorității, confruntată cu depozitarea de unele drepturi și libertăți și supusă unei politici constante de alterare a identității etno-lingvistice.

Debarasat de un istorism excesiv, care i-ar fi putut îngreuna lectura, Memorandul înclină balanța argumentelor și condamnă politica de asimilare dusă de autorități de pe alte poziții. Între acestea, pe un plan deloc neglijabil s-a situat perspectiva demografică. Astfel, din chiar textul documentului, înaintat în primăvara anului 1892 împăratului Francisc Iosif, rezultă cât se poate de clar motivarea renunțării la foarte multe exemplificări de ordin istoric: „*Chiar dacă Românii n-ar avea nici un trecut istoric și astfel nici o bază legitimă luată din trecutul milenar al statului pentru pretențiunile lor, chiar și numai faptul că ei sunt, voesc cu toată hotărârea și pot mult în anumite împrejurări e destul motiv politic spre a determina pe orișicare guvern să țină seamă de interesele lor legitime*”²⁵. Or, așa cum s-a remarcat cu multă pertinentă, această viziune semnifica, practic, „*renunțarea la dreptul istoric în favoarea celui natural, creșterea normală a argumentelor provenind din arsenalul principiului majorității*”²⁶.

Premeditat sau conjunctural, însă de fiecare dată corect înfățișat, apelul la demografie, respectiv la numărul majoritar al românilor din Transilvania, vine să confere mai multă greutate memoriului frunțașilor mișcării de emancipare națională. Astfel, în cuprinsul Memorandului, am identificat cel puțin 15 fragmente din care se poate observa cât se

²⁴ *Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date*, vol. I, Cluj, 1933, p. 43.

²⁵ *Ibidem*, p. 42.

²⁶ Liviu Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiționalismului românesc*, București, 1992, p. 176.

poate de clar invocarea principiului majorității demografice în sprijinul revendicărilor expuse, din care expunem câteva citate:

„Uniunea și inaugurarea ei prin Art. de lege 43:1868, sunt desconsiderarea fățișă a tuturor drepturilor poporului român ca element, care compune în absolută majoritate vechea Transilvanie”; „Facem aproape $\frac{3}{4}$ din populațiunea țării, posedăm și pământul țării în aceeași proporțiune și în aceeași proporțiune purtăm și sarcinile comune; e incontestabil dar și dreptul nostru de a fi reprezentați în dietă și de a participa la conducerea afacerilor țării tot în acea proporțiune”; „E dureros adevărul că peste 3 milioane dintre supușii Maiestății Voastre nu sunt și nu se consideră reprezentați în dieta țării lor”; „În Transilvania peste tot, precum și în multe din comitatele ce cad afară de Transilvania, cum sunt Bihorul, Sălăgiul, Aradul, Timișul, Sătmarul, Maramureșul și Caraș-Severinul, cu totul în 23 comitate Românii sunt în majoritate precumpănitoare, ba aproape singura populațiune”; „Noi, Românii, o populațiune completă de peste 3 milioane de suflete, contribuim cu sângele și cu averea noastră pentru susținerea statului, nu avem însă pentru înaintarea noastră culturală nici un așezământ susținut de stat”; „Regatul ungar, afară de Croația, care se bucură de autonomia ei, are o populațiune de vreo 13.200.000 suflete. Aproape a patra parte din această populațiune, vreo trei milioane de suflete, sunt Românii așezați în mase compacte în vechea Transilvanie, în Banat, în Arad, în Bihor, Selagiu, Sătmar și Maramureș, adică în hotarele orientale ale Monarchiei, pe țărmul stâng al râului Tisa, în triunghiul dintre Tisa și Mureș și între munții mărginași ai Transilvaniei, pe un teritor de vreo 134.630,54 chm, unde ei fac 60–95% din întreaga populațiune”²⁷ ș.a.m.d.

Aspectele demografice sunt invocate constant pe parcursul Memorandului pentru a evidenția, o dată în plus, injustețea menținerii românilor într-o stare de inferioritate pe pământul, unde ei reprezentau cel mai vechi și cel mai numeros element etnic. În același timp, apelul la argumentul demografic are și o semnificativă componentă ideologică democratică, în acord cu tendințele doctrinare moderne, prezente și în

²⁷ *Procesul Memorandului...*, pp. 15–42.

cadrul altor mișcări de emancipare națională din spațiul central și sud-est european²⁸.

Problema agrară a reprezentat în Transilvania, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, una dintre cele mai importante chestiuni economice și politice, influențând dinamica populației și emigrarea peste hotare. Injusta repartizare a proprietății funciare a fost sesizată atât în epocă, dar și ulterior. Existența mării proprietăți moșierești (circa 40% din întregul fond funciar era deținut de mării proprietari) a reprezentat, în multe părți, cauza principală a lipsei acute de pământ pentru un număr mare de țărani²⁹. Evident, în această situație precară se aflau atât țărani români, cât și cei maghiari. Din nefericire însă, guvernanții de la Budapesta au proiectat o strategie unilaterală de susținere a intereselor economice ale țăranilor maghiari, precum și ale marilor proprietari, excluzând celelalte naționalități din Ungaria dualistă. Societatea agricolă regnicolară maghiară oferea semințe, unelte, animale cu 3–4% dobândă ungurilor, iar secuilor fără nici o dobândă. Tisza Kálmán a fost cel care a inaugurat o politică oficială sistematică de colonizare, creând fonduri însemnate în vederea cumpărării de proprietăți pe care să se formeze colonii maghiare: Sărmașul Mare, Nimigea, Vița, Luduș, Albești etc.³⁰. Operațiile de colonizare în Transilvania au fost executate sub conducerea Inspectoratului colonizării din Cluj; practic, întreaga legislație agrară (1871, 1873, 1880, 1894, 1896, 1909, 1917) avea prevederi restrictive la adresa românilor, favorizând țărănimea și moșierimea maghiară (de exemplu, ordonanța ministerială nr. 4000/1917 interzicea românilor să mai cumpere pământ)³¹.

²⁸ Ioan Lumperdean, „Lexicul Memorandului: între tradiție și inovația istorică”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”*. *Historia*, XXXIX, nr. 1–2, 1994, pp. 134–136.

²⁹ Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben a századfordulón*, Bukarest, 1975, p. 297.

³⁰ F.I. Bogdan, *Desnaționalizarea românilor ardeleni sau politica agrară ungurească cu date statistice referitoare la populația și proprietățile ardelenesti*, București, 1916, p. 8 sqq.

³¹ Vasile Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867–1918*, Târgu Mureș, 1996, p. 17; A. Loșonți, V. Ungureanu, „Sursele de finanțare și creditare ale

Liderul român Ștefan Cicio Pop s-a ridicat în repetate rânduri împotriva politicii de colonizare desfășurate de autorități, remarcând finalitatea politică acestora, de exemplu la adunarea populară electorală de la Șiria, din 23 august 1908, când a spus că se „*vorbește pe larg despre colonizări și ilustrează cu multe exemple risipa ce se face cu banii țării pentru salvarea nobilimii scăpătate. De noi nu se îngrijește statul, deși am dat cele mai strălucite pilde de virtute și jertfă în războaie...*”³².

La finalul acestor considerații, se impune să subliniem consistența apelului la demografie la mai toți liderii români ai mișcării de emancipare națională din Transilvania, pe parcursul a mai bine de un secol și jumătate. Făcute prin intermediul memoriilor ori a programelor politice, în Parlamentul de la Budapesta sau în congregațiile comitatense, rostite cu prilejul adunărilor populare electorale sau publicate în presa românească a vremii, toate aceste luări de poziție, care au uzitat de factorul cantitativ, demografic, demonstrează că oamenii politici români s-au implicat cu responsabilitate și competență în apărarea intereselor populației majoritare din Transilvania, expusă politicii de asimilare, defavorizată din punct de vedere economico-social pe fondul măsurilor arbitrare luate de guvernanți. Desele deplasări în teritoriu pentru a lua la cunoștință în mod nemijlocit numeroasele probleme cu care se confruntau românii, începând cu episcopul Inochentie Micu și continuând apoi, în secolul al XIX-lea, cu liderii laici, le-au conferit acestora argumente irefutabile în fața celor care îi combăteau. Practic, de la mijlocul secolului al XVIII-lea și până la Marea Unire, nu a existat un document programatic important al mișcării de emancipare națională, un discurs rostit la nivel central sau pe plan local, o întrunire electorală etc. în care elita românească să nu invoce ca argument principal ceea ce era evident în provincie: preeminența demografică a românilor în

agriculturii din Transilvania în perioada dezvoltării capitalismului“, în *Terra Nostra*, vol. III, București, 1973, p. 380.

³² *Tribuna*, nr. 178, 12/25 august 1908, p. 5.

cadrul structurii etnice a populației Transilvaniei. Demn de reținut este faptul că invocarea factorului cantitativ nu s-a făcut în mod mecanic, întotdeauna demografia a fost asociată altor argumente liberale, democratice din arsenalul ideologic specific epocii luminilor și veacului naționalităților.

Trăsături ale evoluției orașului Bistrița în perioada interbelică: majoritate versus minorități¹

ADRIAN ONOFREIU²

Orașul Bistrița a definit de-a lungul devenirii istorice alternanța la putere, din punct de vedere politico-administrativ, a diferitelor etnii care au ajuns în postura favorizantă. Aici, unde statutul de început al elementului german – sașii – s-a manifestat încă de la marea colonizare medievală și până târziu, în epoca modernă.

O primă breșă s-a produs odată cu Außgleich-ul din 1867. Urmarea a fost aceea că administrația modernă, introdusă în 1870 și materializată la nivel organizatoric prin legea XXXIII/1876, a favorizat accesarea în funcții de conducere și a maghiarilor, cu preponderență la nivelul structurilor centrale și exterioare ale nou înființatului „comitat împreunat Bistrița-Năsăud”³.

¹ O parte din acest studiu reia analiza noastră, mult mai amplă, consacrată, în principal, aspectelor administrative, cu titlul „Naționalism și etnicitate la Bistrița în perioada interbelică”, în „Revista Bistriței”, XXIX, 2015, pp. 204–217.

² Adrian Onofreiu, Doctor în istorie, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, e-mail: adrianonofreiu@yahoo.com

³ „În anii '80 (sec. XIX – n.n.) limba oficială (de protocol și în instituții) era germana; la fel, primarul și ceilalți funcționari erau germani”, consemnează Gustav Zikeli în memoriile sale. „Deoarece existau foarte puțini elevi maghiari, s-a căutat, cu toate mijloacele permise sau nepermise, copii cu părinți nemaghiari, pentru a intra în școală. *Politica de maghiarizare a început încă de pe atunci* (s.n.)”; Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 18; în continuare, A.N.B.N., fond/colecție...d... La nivelul comitatului însă, această situație s-a schimbat radical o dată cu încheierea pactului dualist. „Dar în afară de oraș, conducerea administrativă nu mai era a sașilor. *Puterea politică trecuse de partea națiunii dominante, a celei maghiare* (s.n.). Fișpanul (comitele) era ungar, toți

Falia astfel conturată a fost amplificată de situația realităților demografice. Evoluția în acest domeniu ne arată că, în perioada 1880–1914, populația orașului Bistrița a crescut, de la 8.000 de locuitori, în anul 1880, din care 4.800 sași, /58 %, la 12.300 locuitori, în anul 1914; dintre aceștia, sașii reprezentau un procent de abia 36,6 %, în timp ce numărul românilor a crescut de la 26 %, la 28 %, al maghiarilor, de la 6,7 % la 17,8 %, al evreilor, de la 4,8 % la 14,45 %⁴.

De aceea, speranța că evenimentele declanșate de prima conflagrație mondială urmau să reazeze lumea – și implicit, teritoriul județului Bistrița-Năsăud – pe o cale nouă, s-a manifestat și aici. În acest context, realitățile transilvănene post-conflict s-au conturat atât determinate de prevederile Rezoluției Adunării de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, cât și de poziționarea etniilor în raport cu noile realități geo-politice.

Dacă la baza alcătuirii noului stat român a fost proclamat, printre altele, principiul „deplinei libertăți naționale pentru toate popoarele conlocuitoare”⁵, aplicarea acestuia în practică a întâmpinat deseori greutăți care păreau, în multe cazuri, insurmontabile.

Deși unirea Transilvaniei cu România, proclamată și recunoscută cel puțin de sașii transilvăneni prin Declarația de la Mediaș, din 8

funcționarii superiori județeni (comitatensi – n.n.), judecătorii, procurorii, notarii publici, administratorii financiari, percepatorii, funcționarii poștei și a căilor ferate, *aproape toți, unguri* (s.n.); apud Victor Moldovan, *Memoriile unui politician din perioada interbelică*, Ediția a II-a revăzută și adăugită, editori, Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015, pp. 58–59.

⁴ A.N.B.-N., fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 40. Situația era ușor diferită în datele oficiale ale recensământurilor. La cel din 1880, înregistrarea consemna pentru orașul Bistrița: total, 8.083, din care, români, 2.064, maghiari, 561, germani, 4.954, slovaci, 30, ruteni, 5, croați/sârbi, 2, alte naționalități, 204; apud *Recensământul din 1880. Transilvania*, coord. Traian Rotaru, Ed. Staff, 1997, pp. 82–83. Înregistrarea din 1910 consemna un număr total de 13.236 locuitori, din care: 4.470, români; 2.824, maghiari; 5.835, germani; 13, slovaci; 2, ruteni; 5, croați; alții, 82; apud *Recensământul din 1910. Transilvania*, coordonator, Traian Rotaru, Ed. Staff, 1999, pp. 156–157.

⁵ Victor Moldovan, *Memorii...*, p. 78. Vezi și A.N.B.-N., fond *Anton Coșbuc*, d. 326, *passim*. „În proclamația apărută atunci – consemna Zikeli – toate naționalitățile conlocuitoare au fost asigurate de egalitatea în drepturi, drepturile la propriile lăcașuri de cultură, la autogovernare și propria jurisdicție”; Idem, fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 46.

ianuarie 1919⁶, părea un proces logic și firesc, realitățile cotidiene interbelice au arătat că nu a fost un obiectiv simplu și ușor de realizat. În primul rând, s-a manifestat cu putere spiritul de rezistență al celor care fuseseră națiunea dominantă, maghiarii. Fie din partea funcționarilor aparatului birocratic de stat, fie al unor inițiative individuale, atitudinea lor a fost aceea de a nu recunoaște noile realități rezultate din aplicarea principiului wilsonian al autodeterminării. De aceea, și instaurarea noii puteri românești, în administrație, finanțe, școală, sănătate, a întâmpinat numeroase greutăți, încât în unele momente a fost necesar apelul la puterea armată, pentru a o impune⁷.

Procesul a fost impulsionat după numirea primului prefect român, în persoana lui Gavril Tripon, la data de 27 martie 1919⁸. A urmat un parcurs laborios și, în același timp, anevoios, de schimbare a vechilor funcționari, care refuzau să depună jurământul de credință față de statul român, cu persoane noi, provenite în special dintre români⁹. Preluarea

⁶ În adunarea de la Mediaș, la care a participat din partea sașilor bistrițeni și Gustav Zikeli, aceștia au aprobat unirea și au anunțat „că devin partizani fideli ai noului stat”. Iar concluzia memorialistului recunoștea faptul că „după sute de ani de apartenență la Ungaria, am devenit cetățeni români”; *Ibidem*, pp. 46–47.

⁷ La data de 24 martie 1919, revizorul școlar Ioan Pavel se adresa Prefecturii județului Bistrița-Năsăud, arătând că datorită refuzului corpului școlar de la Școala civilă de fete din oraș/Bistrița de a recunoaște autoritatea revizoratului român, ci numai pe cel numit de Ministerul Instrucțiunii Publice Maghiare, era obligat să-l destituie în întregime. „În scopul executării acestui ordin, preciza în continuare revizorul Ioan Pavel, rog onorata Prefectură să-mi pună la dispoziție *forța brahială* necesară și anume, 1 ofițer de jandarmi cu 2–4 oameni”; apud Adrian Onofreiu, „Mărturii documentare referitoare la relațiile minoritate/majoritate la Bistrița în primii ani după Unirea din 1918”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXIV, 2010, doc. 7, p. 436. Vezi rememorarea acelor evenimente și în „Zece ani. O pagină din istoricul școlilor din Bistrița”, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, nr. 10, 10 mai 1929, p. 3.

⁸ Adrian Onofreiu, Ana Maria Băndean, *Prefecții județului Bistrița-Năsăud (1919–1950; 1990–2014). Ipoteze, imagini, mărturii*, Ed. Charmides, Bistrița, 2014, pp. 42–46.

⁹ „Cum funcționarii șoviniști unguri refuză să depună jurământul – consemnează Victor Moldovan – am fost nevoiți să-i înlocuim cu elemente românești. Astfel, mulți tineri români, liber profesioniști, au intrat în serviciul statului, acceptând funcții mai puțin remuneratorii, ca pretori, judecători”; *Victor Moldovan. Memorii...*, pp. 81–82.

administrației de către autoritățile române a fost un proces sinuos, care a necesitat mult tact, dar în același timp și fermitate și s-a desfășurat și în județul Bistrița-Năsăud fără incidente majore¹⁰. Procedul a fost aplicat și în justiție¹¹.

Rezultatul s-a materializat în faptul că, după secole de evoluție specifică, consecință a preponderenței politice a etniei germane și, după 1876, la nivelul comitatului, a celei maghiare, orașul și, odată cu el, întregul județ, și-au schimbat autoritățile, iar puterea decizională a fost preluată de români¹². Iar reacția, firească, până la un punct, de auto-apărare a minorității săsești a cunoscut forme constante și îndelungate de manifestare și rezistență la aceste provocări¹³.

O primă manifestare atitudinală s-a conturat și exprimat în anii 1919–1921, atunci când autoritățile României întregite au încercat să uniformizeze organizarea administrației. Preluate din perioada de acti-

¹⁰ Vezi pe larg în studiul citat *supra*, p. 4, nota 6; Idem, „O lume în schimbare”, în *Bistrița. 90 de ani de la Marea Unire*, Ed. Barna's, Bistrița, 2008, pp. 38–68; Andreea Salvan, „Pavel Tofan. Memorii din 1918”, în *Ibidem*, pp. 69–109.

¹¹ Pentru condițiile generale stabilite de Consiliul Dirigent și apoi, preluarea propriu-zisă a instanțelor juridice din Rodna și Năsăud, vezi Emil Boșca-Mălin, „Contribuții la istoricul justiției Țării Năsăudului”, în „Năzuința”, Bistrița, anul III, nr. 89, 11 august 1940, pp. 1–2.

¹² Adrian Onofreiu, „Mărturii documentare referitoare la relația majoritate/minoritate...”, p. 432.

¹³ Același memorialist sas, Gustav Zikeli, a reținut câteva din expresiile de manifestare a „naționalismului românesc”: inscripționarea firmelor doar în limba română – pe baza legii de românizare a firmelor din anul 1920; încercarea – eșuată în primii ani postbelici – a unor ofițeri români din batalionul de vânători de munte cantonat la Bistrița de a inscripționa denumirea străzilor în limba română; obligativitatea ca sărbătorile religioase ale românilor să fie celebrate și de locuitorii altor confesiuni; înlocuirea funcționarilor vechi în administrație și justiție, cu cei transferați din Regat; încetățenirea cuvântului „străin” pentru toți cei care nu erau români; exproprierea, pe baza legilor agrare din 1919–1921, a proprietăților imobiliare – cu deosebire pământ – care aparțineau structurii organizatorice „Nationsuniversität” din Sibiu, din care erau susținute școala și biserica; obligativitatea folosirii limbii române în relațiile cu autoritățile publice. În acest fel, „dintr-o singură lovitură, a fost ștearsă vechea limbă germană administrativă și de circulație a orașului Bistrița”, A.N.B.-N., fond *Gustav Zikeli*, d. 5, p. 49.

vită a Consiliului Dirigent¹⁴, propunerile diverselor grupuri etnice din județul Bistrița-Năsăud de atunci ne introduc în universul mental și atitudinal al acestora.

În sinteza înaintată de prefectul Gavril Tripon Consiliului Dirigent, în martie 1919, se conturau cele două zone clar delimitate: cea românească, cuprinzând văile Someșului, Șieului și Bârgăului, care urmau să formeze un județ cu denumirea de Năsăud, pe de o parte, pe de altă parte, zona fostului District al Bistriței, până la Teaca și Reghin, majoritar săsească, care urma să formeze un viitor județ al Bistriței. Tripon menționa că această propunere avea ca bază proiectul din debaterile Dietei de la Sibiu, din 1863–1864, atunci când cele două etnii, românii și sașii, s-au înțeles în delimitarea teritoriilor din zona viitorului comitat Bistrița-Năsăud. În timp ce românii păstrau teritoriile în care erau majoritari și unde fuseseră granița militară aproape o sută de ani, sașii se retrăneau pe așa-numitul fundus regius/Königsboden.

A treia propunere, asumată de o parte din reprezentanții celor două etnii, propunea un județ Bistrița-Năsăud extins teritorial, în care *„să rămână în formațiunea de azi și să i se mai alăture câteva comune din județul Solnoc-Doboca și din cercul Tecii și în parte, să li se împlinescă și dorințele sașilor, alăturându-se la acest județ toate comunele care bisericește, aparțin la tractul protopopesco al Bistriței, unit și neunit, și lutheran, precum și unele comune de pe câmpie, care sunt în apropierea liniei ferate Bistrița-Mureș-Luduș și gravitează economicește, către Lechința și Bistrița și sunt cu mult mai aproape de acest centru, decât de Cluj, Moci, Teaca, lipsindu-le comunicațiunea necesară”*¹⁵.

¹⁴ Vezi Adrian Onofreiu, „Petiționarism năsăudean. Memoriul din 1919 referitor la noua organizare administrativă”, în „ASTRA Năsăudeană”, serie nouă, anul I (VIII), nr. 2 (28), decembrie 2013, pp. 72–78.

¹⁵ Opinia era validată de reprezentanții confesiunilor religioase, protopopii greco-catolic Dionisie Vaida, ortodox, Grigore Pletosu, și preotul evanghelic al Bistriței, Dr. Kisch; A.N.B-N, fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 125/1921, f. 59–60.

În anul 1920 s-a constituit pe lângă Ministerul de Interne *Comisiunea pentru studiul unei noi arondări a județelor României*, care a elaborat două direcții de realizare; pe *județe mari* și pe *județe mijlocii*. Criteriile care au fost luate în considerare erau de ordin geografic (suprafață, configurația reliefului), economic (resurse naturale, grad de dezvoltare) și social-istoric (necesitățile populației, tradiții). Pentru o reală descentralizare administrativă, era preconizată înființarea unei noi structuri administrative, *regiunea*. Proiectul, conturat în anul 1921, prevedea realizarea unui județ Maramureș-Năsăud, alcătuit din structurile teritoriale de atunci ale județelor Maramureș, Bistrița-Năsăud, plasa Beclean din județul Dobâca și 23 de localități, majoritar săsești, din județul Cojocna (plasele Ormeniș și Teaca), cu reședința la Năsăud sau Bistrița¹⁶.

Opiniile factorilor de decizie, a intelectualilor și altor reprezentanți din județul Bistrița-Năsăud creionau din nou aceeași poziționare teritorial-administrativă ca și în 1919, având la bază criteriul etnic.

În timp ce românii susțineau alcătuirea unei structuri administrative proprii, care să-i cuprindă din toate zonele unde erau covârșitor majoritari¹⁷, sașii persistau în ideea de a conserva starea de privilegiați de-a lungul istoriei, prin statutul lor de locuitori pe „pământul regesc”.

Pornind de la proiectul inițiat de Ministerul de Interne, și în cadrul județului Bistrița-Năsăud au fost exprimate astfel de opinii. Ele pot fi sintetizate pe mai multe paliere. Primul dintre acestea se referea la opiniile oamenilor din administrație, de la nivelul de conducere al plaselor – preturile – și a unor localități. Prin glasul funcționarilor acestor instituții, suntem transpuși într-o lume care era tributară încă cutumelor din trecut și care încerca să conserve cât mai mult din vechile

¹⁶ Vezi pe larg la Adrian Onofreiu, „Un proiect de «regionalizare» a României din anul 1921”, în „Anuarul Arhivelor Mureșene”, serie nouă, nr. II (VI), Târgu-Mureș, 2013, pp. 185–214.

¹⁷ Vezi argumentele pentru zona Văii Someșului, la Adrian Onofreiu, „Un proiect de regionalizare administrativă din anul 1921. Cazul plasei Rodna”, în „Cetatea Rodnei”, Editor: Muzeul Etnografic și al Mineritului-Rodna, anul XI; nr. 22, aprilie 2014, pp. 5–9.

„privilegii” ale autonomiei locale. Nu a fost întâmplător acest fapt, deoarece și structura administrativă definea două zone clar conturate în evoluția istorică: pe de o parte, zona locuită majoritar de populația românească, din plasele Năsăud și Rodna-Veche, pe de altă parte, un teritoriu în care amestecul diverselor etnii: români, maghiari, sași era reprezentat de localitățile din plasele Iad și Beșieniu.

O opinie separată a fost cea a reprezentanților conducerii orașului Bistrița, reședința județului. Deși admitea necesitatea integrării în cadrele noului stat român, poziția administrației orașului Bistrița exprima dorința de a conserva autoguvernarea la nivelul comunității locale¹⁸ și pretindea dreptul de a-și păstra în continuare statutul de reședință a noii entități administrativ-teritoriale.

Un alt palier al dezbaterilor a fost cel de la nivelul diferitelor organizații și asociații, ca și acela al persoanelor publice cu notorietate. Aici, expresia sentimentului de frustrare pentru statutul din trecut sau dobândirea unui nou, în condițiile de după 1918, și-a aflat expresia în adevărate radiografii, în care nu de multe ori, poziția pătimasă a luat locul analizei obiective. Nu surprind, de aceea, poziționările în funcție de numărul și etnia populației dintr-o anumită zonă, invocarea tradițiilor din trecut și perspectiva conservării a cât mai mult din acestea.

Pozițiile centrifuge, manifeste în opiniile unor reprezentanți ai diferitelor comunități etnice au ajuns să susțină inclusiv „federalizarea” administrativă pe criteriul etnic, prin constituirea a două entități administrative distincte, Bistrița¹⁹ și Năsăud²⁰. Pe de altă parte, este interesant

¹⁸ Cu titlu de exemplu menționăm doar faptul că până în anul 1924, protocoale de ședințe ale comunității orășenești au fost redactate exclusiv în limba germană, în anul 1924–1925, bilingv, în germană și română și abia din anul 1925, numai în limba română; A.N.B.-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, protocoale de ședință a comunității orășenești, reg. inv. nr. 64–74 (1919–1926).

¹⁹ Sinteza Comitetului Executiv Săsesc al orașului Bistrița preciza, la data de 10 martie 1921: „ca capitala (sic!) județului ar fi să se ieie în prevedere Bistrița, ca centru de comunicațiune industrial și cultural, care totodată, este sediul autorităților militare și dispune de localitățile de serviciu necesare și de locuință a funcționarilor, care Năsăudului îi lipsesc. Afară de aceea, gravitează cea mai mare parte a județului aceasta (plasa Beșineu, Iad, Beclean, Ormeniș și Teaca) spre

că majoritatea opiniilor au respins ideea creării unui mare județ, rezultat din unirea celor două existente, Maramureș și Năsăud, o imposibilitate determinată, în primul rând, de condițiile de relief, definite aici de catena nord-estică a Munților Carpați.

Dacă în plan administrativ județul conturat s-a concretizat în anul 1925, cu denumirea de Năsăud și reședința la Bistrița – ca o modalitate de a „mulțumi” atât pe sași, cât și pe români – în configurația teritorială aproximativă celei propuse în anul 1921, fără a include și Maramureșul, a rămas la fel de prezentă și manifestă tendința de clivaj între cele două etnii dominante în localitatea reședință a județului. S-a datorat acest fapt unei situații aparte. Pe de o parte, actului de la 1 Decembrie 1918 i-a urmat aici un proces interesant de „omogenizare” naturală. „Fixat” în poziție secundară față de Bistrița, Năsăudul a fost „trădat”, în primul rând, de o adevărată falangă de intelectuali, crescuți și educați

Bistrița. Pe baza celor mai sus expuse, dați-ne voie să facem propunerea ca noul comitat Bistrița-Năsăud să primească gravitala veche; apud Adrian Onofreiu, „Un proiect de «regionalizare» a României din anul 1921. Cazul județului Bistrița-Năsăud”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXVIII, 2014, doc. 2, p. 309. La 14 martie 1921 același organism revenea cu precizări conform cărora „observăm că la împărțirea propusă de noi, am luat în considerațiune rapoartele topografice, relațiunile industriale, culturale și de comunicație și numai întrucât, au fost fără periclitarea acestora, și cele naționale, cu considerare la înțelesul hotărârilor din Alba-Iulia, *care recunosc diferitelor națiuni dreptul autoadministrării* (s.n.); *Ibidem*, doc. 4, p. 310.

²⁰ Pentru proiectatul județ Maramureș-Năsăud, capitala se dorea – în propunerea din 16 martie 1921, la Năsăud, motivat din punct de vedere geografic: „Năsăudul este așezat tocmai în centrul noului județ, în Valea Someșului, care cuprinde în sine plasele Rodna Veche, Năsăud și Beclean, și afară de aceea, e tocmai la întâlnirea celor mai principale linii de comunicație, care leagă, pe de o parte, Ardealul cu Bucovina, Moldova, Basarabia, Polonia și Rusia; iar pe de altă parte, cu Maramureșul și Cehoslovacia, această situație atât de favorabilă geografică, îl indică ca singurul loc potrivit de a fi capitala județului nou”; din punct de vedere strategic-militar: „Năsăudul are și un titlu de drept istoric de a fi capitală de județ, căci 112 ani a fost centrul istoricului district al Năsăudului, până la anul 1876, când ungurii, din motive politice, au anexat acest district la ținutul Bistriței, pentru ca, uniți cu sașii, să poată contrabalansa influența elementului românesc în afacerile județului. Dar mai presus de toate, Năsăudul este cel mai românesc centru dintre toate localitățile noului județ Maramureș-Năsăud, care ajungând capitala județului, cu cultura-i veche, românească, va putea să săvârșească o operă meritată de naționalizare”; *Ibidem*, doc. 5, p. 313.

în cadrul gimnaziului de aici²¹. Ei au migrat și s-au stabilit în localitatea reședință a județului, „umplând” mai întâi posturile în administrație, justiție, finanțe, bănci, învățământ. La fel de adevărat a fost și faptul că au venit aici, mânați de interese mercantile sau, pur și simplu, din obligații contractuale ale serviciului, numeroși români de peste munți.

Fenomenul s-a manifestat cu precădere în cadrul corpului subofițerilor și al ofițerilor din armată, poliție, jandarmerie, al funcționarilor din justiție, ca și al unora din demnitarii de la nivelul structurilor administrative. La fel de real a fost și ascendentul confesional asigurat de cei din urmă, care a postat într-un alt statut religia ortodoxă, majoritară pentru aceștia.

A rezultat un proces lent, dar continuu de „românizare”, firesc dacă ne raportăm la faptul că Bistrița era parte a Regatului României²². Dar, pe lângă prezența numerică masivă a românilor în oraș, aceștia aduc și argumente ale organizării vieții lor de zi cu zi. Apar astfel reuniuni

²¹ Procesul a demarat o dată cu arondarea administrativă din 1876, când a fost creat *comitatul împreunat Bistrița-Năsăud* (s.n.). A urmat o perioadă în care, chiar și nucleul de intelectuali implicați în redobândirea drepturilor de proprietate din timpul confiniului militar a fost necesitat să-și mute centrul în reședința noului comitat, orașul Bistrița. Aceasta, pentru a putea fi parteneri credibili în „dialogul” cu autoritățile locale și prin acestea, cu cele centrale, de la Budapesta. De asemenea, noile generații formate după 1848, având ca sursă de trai profesii liberale (avocați, medici) sau funcționari în administrație, ca și o pătură înstărită de țărani și meșteșugari, s-au simțit atrase și mai ușor de a se realiza profesional într-un „centru”, decât în „periferia” care rămăsese Năsăudul. Vezi ca ilustrare a fenomenului, *Petiții din granița năsăudeană în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții documentare*, volum îngrijit de Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, Ed. Eikon, Cluj-Napoca, 2012.

²² Ilustrative în acest sens sunt datele din 1920: populație, total: 12.346, din care 3.716 români, 5.163 germani, 1.302 unguri, 2.018 evrei, alții, 12.346; *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 116/1926, f. 3, comparativ cu cele ale recensământului general din 1930, care definea următoarea structură etnică – în ordinea ponderii numerice a populației orașului: total populație: 14.128, din care: 5.666 români, 4.461 germani, 2.177 evrei, 1.363 unguri, 146 ruși, 38 ruteni, 11 sârbi, 38 bulgari, 21 cehi, 8 poloni, 6 greci, 8 armeni, 6 turci, 31 țigani, alții, 4; *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930. Volumul II: neam, limbă maternă, religie*, publicat de Dr. Sabin Manuilă, Tipărit la „Monitorul Oficial”, Imprimeria Națională, București, 1938, pp. 304–305.

ale meseriașilor, de înmormântare, de cântări, ale femeilor, asociații profesionale (Cercul Cultural) sau culturale (ASTRA). Se editează ziare („Gazeta Bistriței” – 1920–1934, „Săptămâna” – 1928–1940, „Năzuința” – 1938–1940), se joacă piese de teatru românești, au loc evenimente culturale la care participă nume de rezonanță ale culturii (George Enescu), se organizează conferințe susținute de prestigioși intelectuali, în special de la Universitatea din Cluj, se deschid farmacii²³, cinematografe²⁴, crâșme, restaurante, ateliere meșteșugărești, țărani de pe Bârgău, de După Târg sau Valea Someșului devin o prezență constantă și căutată în târgurile de țară sau săptămânale, recruții sporesc numărul unităților militare din garnizoană, instituții specifice, ca Regna, dezvoltă o frumoasă activitate, atât pe terenul exploatarei pădurilor, cât și al mecenatului cultural, asociațiile profesionale sau religioase își diversifică activitatea (Reuniunea „Mariana” a învățătorilor greco-catolici, „Asociația Generală a Românilor Uniți”), se deschide primul liceu românesc²⁵, se ridică pe soclu statuia „bardului deșteptării naționale”²⁶.

Peste tot, un puternic ferment al implicării românilor în viața cotidiană a cetății, altă dată puternic bastion al subjugării și apăsării economice, confesionale și naționale a acestora.

²³ „Singura farmacie românească din Bistrița”. Articolul făcea apel la intelectuali și autorități pentru sprijinirea inițiativei lui Leon Bancu, precizând că astfel „ne-am da un testimoniu de *conștiință națională* (s.n.); „Gazeta Bistriței”, Bistrița, nr. 16, 25 iunie 1921, p. 2. Vezi cererea adresată prefecturii în acest sens, la A.N.B-N., fond *Prefectura județului Năsăud-prefect*, d. 134/1920.

²⁴ „Gazeta Bistriței”, nr. 24, 15 decembrie 1925, p. 7.

²⁵ „Serbarea inaugurării liceului de stat „Alexandru Odobescu” din Bistrița”, la data de 13 aprilie 1924, în „Gazeta Bistriței”, Bistrița, nr. 8, 15 aprilie 1924, p. 2.

²⁶ Mircea Gelu Buta, Adrian Onofreiu, „Statuia poetului Andrei Mureșanu la Bistrița. Cronologie documentară”, în „Revista Bistriței”, Bistrița, XXVII, 2013, pp. 239–266., republicat, cu un set inedit de fotografii, în „Arhivele Bistriței”, anul I, fascicula 2 – *Poetul Andrei Mureșanu în memoria contemporanilor*, coordonator, Mircea Gelu Buta, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 67–109; Vezi și „fermentul” emulației de după 1918 sub formă publicitară în presa locală la Cornel Crăciun, „Viața culturală și reclama la Bistrița – considerații pentru perioada interbelică”, în *Ibidem*, VII, 1993, pp. 247–262.

Toate cele mai sus amintite au fixat direcțiile de dezvoltare și traiectul parcurs de societatea bistrițeană în deceniile interbelice. Ele sunt oglindite atât în date de sinteză referitoare la evoluția administrativ-teritorială, dar mai ales, în cele care descriu evoluția vieții economico-sociale.

Aflăm astfel că în anul 1932 – cel mai apropiat de recensământul din 1930, pentru care s-au păstrat date – orașul avea un număr de „14.823 suflete, 3.286 capi de familie și 2.017 clădiri”. Starea de sănătate a populației, igiena, bolile principale și profilaxia lor – toate individualizate în acest document – erau oglindite în rapoartele ambulatoriului policlinic. În această unitate spitalicească au fost tratate următoarele boli: *tuberculoza*, 11 bărbați și 16 femei, din care s-au vindecat sau ameliorat 9 bărbați și 15 femei și astfel, au rămas pentru anul 1933, 2 bărbați și 1 femeie în tratament; 3. *sifilis*, 36 bărbați, 14 femei, vindecați, 31 bărbați, 13 femei, rămași în anul 1933, 2 bărbați și 5 femei; *blenoragie*, 14 bărbați, 6 femei, toți vindecați.

Ambulatoriul policlinic din Bistrița a examinat prostituatele de trei ori într-o săptămână. Numărul prostituatelor a fost de 53, la care, în decursul anului 1932, s-au constatat 77 cazuri de îmbolnăviri, cele mai multe, 62, de blenoragie. Au fost administrate sifiliticilor 787 de doze neosalvarsan și 1.100 injecții cu mercur. A fost făcută reacția wasermann în 120 de cazuri. Tot ambulatoriul policlinic a dat consultații în 674 de cazuri, la 342 femei suferinde de diferite boli și la 188 copii. Unitatea era condusă de medicul Ernst Lang, „cu multă pricepere și conștiințozitate”, care era susținut financiar de oraș și județ, iar medicul era plătit de stat. Alături de ambulatoriul policlinic, asistența medicală era asigurată și în spitalul public județean, unde se făceau izolările și tratamentul bolilor contagioase, ca și intervențiile chirurgicale, realizate de medicul primar director al spitalului, dr. Maximilian Hedrich, asistat de către medicul secundar dr. Ionel Scridon.

În oraș erau consemnați în „cartografia anului 1932”, la vaccinare, 278 pacienți, iar la revaccinare, 308; din aceștia, s-au prezentat la

vaccinare 207, iar la revaccinare, 227. Vaccinul antivariolic trimis de către Institutul dr. Pășcuțiu din Arad a fost foarte bun²⁷.

În anul 1938, datele de sinteză pentru perioada 1932–1937 au fost adunate de o instituție reprezentativă pentru oraș și județ, Agenția Băncii Naționale a României. Informația a fost structurată în 7 capitole și prezintă domeniile mari care au intrat în atenția instituției bancare, constituite, potrivit modelului de răspuns, într-un chestionar elaborat la nivel central.

Capitolul al II-lea prezintă o interpretare, bazată pe datele statistice ale recensământului din anul 1930, a structurii populației. Rezultă că orașul Bistrița avea o populație totală de 14.128 locuitori, din care bărbați, 7.330 și femei, 6.798. Pe ansamblul județului, era subliniată o tendință valabilă și pentru orașul Bistrița, și anume, aceea că „populația română este în frunte, în ceea ce privește natalitatea, aceasta fiind în proporție de 15,08% față de alte naționalități, multe, aflate în inferioritate din acest punct de vedere și că, deși natalitatea este, de asemenea, mai accentuată față de celelalte națiuni conlocuitoare în județ, totuși, populația românească este în creștere în acest interval de timp cu 5,19%, reprezentând de asemenea, un procentaj mult mai apreciabil decât celelalte naționalități și, în special, față de populația săsească din județ, care ne arată chiar o scădere a numărului său cu 0,63%”²⁸.

²⁷ Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind situația județului Năsăud în perioada interbelică. Anul 1932”, în „Revista Bistriței” XXVI, 2013, pp. 242, 256–257. Între maladiile medico-sociale raportul enumera sifilisul, tuberculoza, cancerul și alcoolismul, concluzionând că toate acestea se erau specifice teritoriilor/orașelor cu o civilizație redusă; *Ibidem*, p. 258.

²⁸ Sursa preciza că „orașul Bistrița, din lipsă de orice date, nu ne-a putut oferi nimic”; apud Adrian Onofreiu, „Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud. Sinteza pentru perioada 1932–1937”, în Idem, XXXIII, 2009, p. 156. În continuare, documentul prezintă datele privind structura populației după originea etnică, profesiuni, densitate, natalitate, mișcarea populației, numărul locuitorilor stabiliți, colonizați, strămutați, emigrați, toate, prezentate în *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930...*

După ce analizează în capitole distincte – la nivelul județului Năsăud – situația economică, capital și credit²⁹, finanțele publice locale³⁰, standardul de viață al locuitorilor³¹, încheie cu prezentarea situației financiare și a bilanțului activităților sediului din Bistrița, la sfârșitul anului 1938. Decelăm astfel faptul că, din totalul sumei efectelor admise la scont, românii reprezentau un procent de 96%, sașii, 15%, ungurii, 2%, evreii, 1 %. După profesii, 54% erau agricultori, 6%, meseriași, 6%, comercianți și 545, diverși. Interesante sunt și datele referitoare la conversiunea datoriilor agricole, din care rezultă că, pentru oraș, portofoliul în conversiune era de 245; debitori, români, 36%, germani, 58%, evrei, 4%, unguri, 2%. După profesia lor, agricultori, 5%, comercianți, 15%, industriași, 8%, funcționari, 5%. Concluzia era aceea că ratele scadente au fost destul de bine achitate (22%) și că lichidarea datoriilor urma să fie făcută fără a recurge la măsuri executorii. Iar trăsătura generală era caracterizată de faptul că s-a putut asigura creditul general, care „a fost bine servit și nu a suferit cu nimic”³².

Însă, alături de consemnările seci ale cifrelor din sinteza reprezentanței Băncii Naționale în oraș, o altă inițiativă, de data aceasta a Ministerului care administra afacerile interne, ne oferă sinteza pentru întreaga perioadă interbelică.

Prin ordinul telegrafic din data de 5 decembrie 1938, Ministrul de Interne solicita „o dare se seamă” asupra realizărilor din toate județele,

²⁹ Unde sunt amintite Banca Centrală pentru Industrie și Comerț S.A Cluj-Sucursala Bistrița – care „și-a înțeles menirea ei de bancă românească pe piață” – Banca Generală de Economii din Sibiu S.A. – Sucursala Bistrița, Casa de Păstrare din Târgu-Mureș Banca de Credit Mărunt S.A. Bistrița – care asigurau satisfacerea nevoii de credit a „elementului străin, cum ar fi sașii și evreii”; *Ibidem*, p. 176.

³⁰ Unde se constata o creștere a impozitului către stat, județ și comună, pentru Bistrița, de la 15.062.974 lei în anul 1932, la 16.463.346 lei în 1937, cu un total de 79.927.874 lei; *Ibidem*, p. 179.

³¹ Pentru orașul Bistrița se consemna faptul că „în general, nu se simte șomajul, ba, din contră, de cele mai multe ori, pentru unele lucrări ce se fac în oraș, antreprenorii sunt nevoiți să recurgă la brațe de muncă de la țară, căci la oraș nu găsesc muncitori disponibili”, *Ibidem*, p. 180.

³² *Ibidem*, p. 184.

de la Unire până la data întocmirii chestionarului, care trebuia să cuprindă progresele realizate în următoarele domenii: drumuri și căi de comunicații, starea sanitară; învățământ; culte; agricultură; asistență și ocrotire socială, cooperatie de consum și de credit; justiție; cultură; edilitate. Răspunsurile, centralizate la nivelul autorităților județene, conțin și pe cele ale autorităților orașului Bistrița.

Raportul Primăriei orașului Bistrița, asumat de edilul în funcție, colonelul Teodor Sbârcea, consemna, în primul rând, că în domeniul căilor de comunicații și al construcțiilor, au fost realizate 10 noi cartiere, cu 42 de străzi noi, în lungime totală de 11.160 m, au fost construite 797 case noi, cu 1.895 încăperi. Rețeaua de distribuire a apei în oraș a fost amplificată cu 1.538 m, 13 hidranți și 12 fântâni publice, iar canalizarea, cu 1.048 m. A fost îmbunătățită înzestrarea uzinei electrice a orașului cu un motor diesel de 290 C.P. și cumpărarea unei locomobile de aburi, amplificarea iluminatului public cu mutarea lămpilor de pe stâlpii de lemn în mijlocul străzilor.

În domeniul sănătății, imediat după anul 1918, s-a construit un ambulatoriu policlinic, o baie populară și un ștrand comunal cu 80 de cabine, s-a amenajat Piața Decebal și „s-au așezat în diferite locuri și străzi lădițe speciale pentru colectarea hârtiilor, resturilor alimentare”, centrul orașului a fost pavat, s-a reorganizat azilul de bătrâni, au fost înființate 3 sanatorii particulare și un dispensar pentru copii. În domeniul cooperatiei de credit, s-a constituit în anul 1920 Federala băncilor populare „Andrei Mureșanu” și s-au înființat 8 cooperative noi, cu 1.081 membri și capital subscris de 1.761.579 lei și vărsat, de 1.485.045 lei. S-a reușit astfel a se asigura un credit mai ieftin pentru populație, cu 10–12% față de cel perceput de bănci.

O altă instituție care a activat cu efecte benefice pentru oraș a fost filiala Oficiului Județean al Camerei de Muncă Cluj, care a asigurat ajutorarea celor fără de lucru, plata ajutoarelor de boală, acordarea de medicamente, ameliorarea situației celor din căminele de ucenici, apărarea dreptului la concediu de odihnă a salariaților și stabilirea unor

raporturi normale între patroni și angajați. S-au ținut cursuri de limba română și de economie aplicată, a fost înființată o bibliotecă³³.

Imaginea care apare din aceste sinteze ar părea una idilică, în care românii ajunseseră și aici să domine numeric și, prin aceasta, să-și impună concepția în toate sferile societății, publice sau private. Realitatea însă nu a fost conformă cu această imagine. Divergențele și fricțiunile dintre români și sași s-au manifestat constant, mai ales la nivelul administrației locale. Aici, cantonată într-un exclusivism revolut, conducerea săsească a primăriei orășenești a căutat prin toate mijloacele și pe toate căile să limiteze accesul românilor la luarea deciziilor, ca și în funcțiile publice, începând cu cea din capul administrației, primarul.

Retranșați în exclusivismul secolelor de dominație și organizare autarhică, sașii au refuzat constant românilor dreptul de a participa la elaborarea și aplicarea în practică a deciziilor care-i priveau și pe aceștia din urmă³⁴. De la exclusivismul funcțiilor eligibile sau de execuție, până la acela al mărunților funcționari de la oficiile subordonate primăriei, sașii au perpetuat în primii ani de după război o atitudine intransigentă față de români. Nu era suficient că denumirea străzilor și a firmelor era bilingvă – de regulă, trilingvă – la aceasta se adăugau șicanele față de cei care se adresau cu diverse solicitări reprezentanței locale sau funcționarilor din administrație.

Reacția românilor a fost promptă și constantă în timp. S-au organizat la nivel de reprezentare, au solicitat drepturi proporționale cu ponderea numerică și tendințele generale ale evoluției societății românești. Solicitarea s-a regăsit în prevederea articolului 398 din Legea de unificare administrativă din 14 iunie 1925, în care se preciza: „Consiliul Superior administrativ va hotărî, *când este necesar, ca pentru înlesnirea rapor-*

³³ Idem, „Contribuții documentare privind evoluția județului Năsăud între 1918–1938”, în Idem, XXI/2, 2007, pp. 145–162.

³⁴ Vezi de exemplu, Virgil Șotropa, „Din trecutul românilor bistrițeni”, în „Revista Bistriței”, nr. 1, 25 decembrie 1924/1 ianuarie 1925, pp. 1–2.

turilor dintre populație și administrația locală comunală, să se folosească și limba minorității (s.n.)”³⁵.

Legea pentru organizarea administrațiunii locale din anul 1929³⁶ a reglementat modul de alegere și constituire a consiliilor comunale. În baza ei, în martie 1930, s-au desfășurat alegerile pentru noul consiliu și în orașul Bistrița.

Negocierile pentru evitarea situației din anul 1926, când românii au suferit în alegerile locale o înfrângere umilitoare și rușinoasă, au avut ca rezultat următorul acord: *„postul de sub-primar român, doi membrii (din trei) în delegația permanentă și 13 membri aleși (din 32) în consiliul orășenesc, care, împreună cu cei cinci membri români de drept, sunt 18 membri, deci ne este asigurată majoritatea membrilor în consiliul orașului Bistrița (s.n.)*”³⁷.

Scorul electoral a avut o înțreită semnificație. Pentru prima dată în istoria seculară a orașului, elementul românesc a ajuns să fie realmente reprezentat în conducerea și gospodărirea lui, prin unirea eforturilor

³⁵ C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi noi de unificare*, XI–XII, 1922–1926, p. 402. De altfel, în raportul asupra constatărilor de la Primăria Bistrița, din luna iunie 1926, inspectorul general administrativ Hugo Starak consemna că „procesele verbale dresate de consiliul comunal sunt scrise în limba română și germană (s.n.), ca și faptul că „delegația permanentă nu funcționează, fiind compusă numai din trei membrii, delegați de d-l. primar cu supravegherea serviciilor”; A.N.B.-N., fond *Prefectura județului Năsăud-numere de bază*, d. 12.146/1926, f. 1. Iar motivația scrierii bilingve era consemnată în răspunsul primăriei, adresat prefecturii, în care se arăta că „procesele-verbale ale consiliului comunal sunt redactate în limba statului și în limba germană conform Legii XLIV/1868 – omițând aplicabilitatea prevederilor din legea administrativă din 1925 – care s-a menținut și de Consiliul Dirigent, cu Decretul I, art. 3 din 24 ianuarie 1919”; *Ibidem*, f. 2. De altfel, cu ocazia discuției proiectului noii legi administrative, primul ministru I. C. Brătianu a răspuns „într-un ton blând” la acuzele deputatului sas Arthur Poloni, care afirma că „în ultimii 15 ani, Românii n-au reținut nimic ca experiență politică și culturală”, solicitând ca „minorităților trebuie să li se creeze un regim identic ca acel pe care l-au avut sub Unguri”; „Gazeta Bistriței”, Bistrița, V, nr. 7, 1 aprilie 1925, p. 1.

³⁶ Prevederile legii pe larg în C. Hamangiu, *Codul general...* vol. XVII, 1929, pp. 920–970. Proiectul, expunerea de motive și dezbaterile pe marginea ei se găsesc în *Dezbaterile Adunării Deputaților*, în „Monitorul Oficial” nr. 97/22 oct. 1929, pp. 3.675–3.850, nr. 98/23 oct. 1929, pp. 3.874–3.378.

³⁷ „Gazeta Bistriței”, X, nr. 7, 12 martie 1930, p. 1.

intelectualilor și țăranilor, ca și realizarea unui acord cu minoritățile, evrei, unguri și sași. Iar semnificația zilei de 16 martie 1930 era prezentată de presă, care îndemna ca toți „să se angajeze la o conlucrare armonică spre ridicarea vazei capitalei județului nostru și spre înlesnirea și propășirea intereselor culturale și economice ale tuturor elementelor care compun populația acestui oraș”³⁸.

A trebuit să mai treacă 4 ani până când, profitând de oportunitatea oferită de modificarea unui articol din legea de organizare a administrației locale³⁹, Ministerul de Interne a numit o *Comisie Interimară* a orașului Bistrița, având ca președinte/primar pe avocatul Corneliu Mureșan. Procesul-verbal încheiat de prefectul județului Năsăud consemna, în data de 31 martie 1934, cu ocazia instalării noii Comisii Interimare, această realitate⁴⁰.

³⁸ *Ibidem*, nr. 8, 18 martie 1930, p. 1.

³⁹ Modificarea s-a făcut prin „Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din Legea de organizare a administrației locale și din Legea de organizare a administrațiunii Municipiului București” din 15 iulie 1931, care a prevăzut dizolvarea consiliilor sau delegațiilor instituțiilor administrative – inclusiv a consiliilor comunelor urbane – și instituirea *comisiilor interimare*, numite prin decizia Ministerului de Interne, la nivelul tuturor structurilor administrative; C. Hamangiu, *Codul general...* vol. XIX, 1939, pp. 587–590. Urmarea a fost că în anul 1932 consiliul comunal a fost dizolvat și înlocuit cu o Comisie Interimară. Au fost numiți în comisie, C. Sanchen, președinte; Dr. Leon Scridon sen., E. Ihl, Dr. M. Mihăilaș, Dr. Simion Sbârcea, Dr. D. Login și R. Knall, membri; „Săptămâna”, V, nr. 196, 26 martie 1932, p. 2.

⁴⁰ După ce preciza că anterioara comisie interimară, numită cu decizia Ministrului de Interne nr. 6.089 din 29 martie 1934 a fost dizolvată, prefectul comunica că a fost numită o nouă Comisiune Interimară, cu „decisiunea Ministerului de Interne nr. 10.666 din 30 mai 1934”. Componenta ei era următoarea: Dr. Cornel Mureșan, președinte; Dr. Dionisiu Login; Dr. Teodor Ferezan; Protopop Victor Mureșan; profesor Toma Grigore; primpretor pensionar Rus Ionică; pensionar Dumitru Rebrean; Iuliu Grama; Mitru Cigu. Toți au depus și următorul jurământ de credință: „Jur credință M.S. Regelui Carol al II-lea, Jur să respect constituțiunea și legile Țării, Jur să-mi îndeplinesc cu onoare și conștiințiozitate funcțiunea ce-mi este încredințată și să păstrez secretele serviciului. Așa să-mi ajute Dumnezeu”. A.N.B-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 11/III/1934, nr. 5.126/31 mai 1934, f. 4.

Dacă în plan politic⁴¹ traiectul sinuos al evoluției României interbelice a avut ca rezultat accederea la prima funcție administrativă în conducerea orașului a unui român, mult mai complicate au fost realitățile din planurile economic și administrativ. Și aici au interferat interesele celor două grupuri etnice, sașii și românii. Dacă primii reclamau o dezvoltare ascendentă din punct de vedere arhitectural și urbanistic, cei din urmă doreau să acceadă și ei, fie la luarea deciziilor, fie la îmbunătățirea situației lor, mereu apăsătoare, de-a lungul timpului.

Problema regândirii urbanistice a zonei centrale orașenești, cu interes major pentru piața centrală și străzile convergente în aceasta a continuat să reprezinte un punct principal, atât în lucrările reprezentanței comunale⁴² și a serviciilor primăriei, cât și în dezbaterile publice. Se intersectau aici interese divergente, pe de o parte, ale autorităților, care doreau rezolvarea aspectelor legate de lipsa pavajului și activitatea comercianților, mai ales în zilele de târg, pe de altă parte, a celor care își desfășurau activitățile cotidiene în această zonă, cât și ale clienților propriu-ziși ai acestora. Și aceasta, fără barieră etnică, dar cu implicarea preponderentă în aceste activități a evreilor și sașilor.

Românii, atât cei care se „acomodaseră” ca locuitori ai urbei, cât și cei „megieși”, din suburbii, reclamau o mai dreaptă distribuție a spațiilor comerciale și meșteșugărești și o regândire a acestora, pentru a le facilita accesul sau desfacerea produselor specifice, rezultate din activități agricole, forestiere sau de transport.

⁴¹ Vezi și evoluția la nivelul țării, reflectată în rezultatul alegerilor parlamentare, potrivit cărora, alianța blocului etnic maghiaro-german a arătat până în 1927 „forța electorală a minorităților principale din Transilvania”, ca după această dată, să se constate o diminuare a importanței acestuia, urmare a „consolidării elementului etnic românesc” în județele de aici, printre care și Năsăud; apud. Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice 1919–1932*, Ed. și tiparul Krafft&Drotleff s.a Sibiu, 1933, pp. 24–25.

⁴² În ședința a II-a a Consiliului comunal din 22 mai 1930, s-a ales o comisie prezidată de primarul Carol Sanchen, „constatătoare din membrii comisiunii financiare întregită cu încă 4 membrii designați de consiliu”, care avea îndatorirea de a studia în amănunt „trebuințele și nevoile mai urgente ale orașului între care se numără în prima linie, pavarea orașului”; „Gazeta Bistriței, X, nr. 13–14, 27 mai 1930, p. 3.

Pe de altă parte, se manifesta încă puternic sentimentul de protejare a patrimoniului imobiliar din partea sașilor. Simboluri ca biserica evanghelică, ansamblul Sugălete, clădirile din zona pieței centrale reprezentau *tradiția* și *trecutul*, asaltate tot mai mult de modernizare.

Agenți ai acestui din urmă fenomen erau atât ceilalți locuitori ai orașului, cât și pleiada de funcționari orășenești, județeni ai diferitelor instituții deconcentrate, pătrunși aici din varii zone ale României întregite. Ei nu erau atât de legați de un trecut care nu le aparținea și pe care îl considerau revolut. În schimb, clamau reprezentare numeric proporțională în luarea deciziilor și deschiderea și pentru ei a „porților orașului”.

Melanjul etnic și al intereselor, ca și dorința de a accede la mijloacele și căile de luare și aplicare a deciziilor au determinat intensificarea acțiunilor celor interesați. Acest fapt se datora și inițiativelor anterioare momentului instituirii primei Comisii Interimare conduse de un român, deoarece problemele edilitare și de dezvoltare urbanistică a orașului preocupau populația acestuia, indiferent de etnie.

Deciziile luate de noul organism – *instituit*, e adevărat, și nu rezultat al voinței liber exprimate a locuitorilor orașului – din luna iunie 1934 au început prin a hotărî respectarea legalității inscripționării plăcuțelor cu denumirea străzilor, mutarea locului de desfășurare a pieței și târgului săptămânal din zona pieței centrale în noua locație din Piața Decebal.

De aceea, nu a fost un fapt întâmplător conflictul violent din data de 25 iunie 1934, de la primărie. S-au confruntat atunci, pe de o parte, reprezentanții comercianților și meseriașilor, sași, evrei, unguri și români, pe de o parte, iar pe de altă parte, capul administrației orășenești, *primarul român*, Corneliu Mureșan⁴³. Urmările au fost oarecum previzibile. Pe de o parte, au continuat protestele, doar în planul memoriilor și interpelărilor, din partea sașilor, care reclamau stoparea acțiunii distructive, în opinia lor, asupra simbolurilor *trecutului lor secular*. Pe

⁴³ A.N.B-N., fond *Primăria orașului Bistrița*, d. 5/1935, ff. 1–2.

de altă parte, administrația, prin Comisia Interimară, condusă de *primul președinte/primar român*, Corneliu Mureșan, a continuat opera de dezvoltare urbanistică a orașului, într-o viziune, din perspectiva ei, modernă și în acord cu cerințele noilor condiții, de după unirea din 1918.

Cazul analizei traiectului dezvoltării orașului Bistrița ne oferă o *altfel de imagine* a ceea ce a fost societatea bistrițeană interbelică. Deși nu a depășit, cu puține exemple, cadrele confruntării de idei și al disputei pe teren administrativ, el ne oferă posibilitatea reconstituirii a ceea ce a fost, *așa cum a fost*, pentru a nu cădea în capcana repetabilității în contemporaneitate, într-un spațiu – cel al orașului Bistrița – declarat ca al multiculturalității etnice.

Consecințe actuale ale alterării fenomenelor demografice. Cuantificări și exemplificări comparative

LUCA MIRCEA CHIRA¹

MIRCEA GELU BUTA²

1. Introducere

Demografia a descris, în ultima perioadă, un tablou care ar trebui să îngrijoreze, atât din punctul de vedere al constatărilor momentului, cât mai ales din perspectiva evoluțiilor viitoare care, cel puțin la noi în țară, par a-și continua trendurile negative, fără a provoca măcar preocupări, măsuri și programe, ca să nu vorbim de strategii și politici. Este deja târziu pentru a putea interveni în sensul influențării fenomenelor demografice, aflate într-o degradare consolidată, fiind vorba de: scăderea alarmantă a populației totale; consolidarea natalității la niveluri scăzute; diminuarea semnificativă a fertilității; menținerea unei mortalități ridicate; migrația economică externă masivă; îmbătrânirea demografică; creșterea gradului de dependență a persoanelor vârstnice.

Vom prezenta, în cele ce urmează, analize pertinente, bazate pe date statistice oficiale, și comparații ilustrative în timp și spațiu. Intervalul de timp al analizei reprezintă perioada ultimilor 15 ani, iar arealele spațiale de comparație sunt România, Regiunea Nord-Vest și județul Bistrița-Năsăud, de care suntem legați prin apartenență. Vor fi utilizate

¹ Luca Mircea Chira, Director executiv, Direcția Regională de Statistică Bistrița-Năsăud, e-mail: luca.chira@bistrita.insse.ro

² Mircea Gelu Buta, Prof. Dr., Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, e-mail: butamircea@yahoo.com

și unele comparații cu valorile medii ale Uniunii Europene, spre a releva poziția și locul pe care le avem în contextul european al fenomenelor analizate.

2. Modificarea natalității și manifestările evolutive ale fertilității

Natalitatea exprimă numărul nou-născuților vii pentru o populație determinată spațial, într-un interval de timp, fiind considerat factorul de înlocuire a populației. Conform Tab. 1, observăm că, între anii 2000 și 2014, numărul născuților vii înregistrați a scăzut: la nivel național cu 16,6%; la nivel regional cu aproape 13,4%; la nivel județean cu 18%. În anul 2014, s-au născut în România cu aproape 50.000 de copii mai puțin decât în anul 2000, în Regiunea Nord-Vest mai puțin cu 4000 de copii, iar în județul Bistrița-Năsăud mai puțin cu 700 de copii³:

Tabelul 1 – Numărul născuților vii în perioada 2000–2014

Anii	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2000	234.521	30.343	4.004
2005	221.020	29.161	3.524
2010	212.199	27.896	3.528
2011	196.242	26.080	3.260
2012	201.104	26.881	3.338
2013	207.611	27.747	3.635
2014	195.612	26.291	3.285
2014/2000 – %	83,4	86,6	82,0

În ce privește rata natalității (numărul de născuți vii la 1000 locuitori), aceasta a coborât în ultimii 15 ani cu peste 1,5‰ pe total România, cu

³ Baza de date TEMPO a INS – <http://statistici.insse.ro/shop/> (accesare: aprilie 2016).

1,2‰ în Regiunea Nord-Vest și cu 2,1‰ în județul Bistrița-Năsăud. Atât la nivel național, cât și regional, rata natalității este mai coborâtă decât media europeană, care era de 10,6‰ în anul 2000 și 10,1‰ în anul 2014, de exemplu. Scăderea natalității în contextul evoluțiilor demografice moderne, reprezentate de controlul asupra nașterilor, este un proces care continuă de peste 200 de ani. Spre exemplu, rata natalității din Europa, între anii 1965–1970, era de aproximativ 18‰⁴, coborând în aproape 50 de ani la 10,4‰. În România, acest indicator s-a înjumătățit, scăzând în același interval de timp de la 19,1‰ până la 8,8‰ (Tab. 2).

Tabelul 2 – Rata natalității în perioada 2000–2014

Anii	Rata natalității – ‰		
	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2000	10,3	10,5	12,1
2005	9,8	10,2	10,7
2010	9,4	9,8	10,6
2011	8,7	9,2	9,9
2012	9,0	9,4	10,1
2013	9,3	9,8	11,0
2014	8,8	9,3	10,0

Principala cauză a reducerii natalității a fost fertilitatea în declin, calculată ca raportul dintre numărul nașcuților vii și populația feminină potențial fertilă, în vârstă de 15–49 de ani⁵.

În România, rata fertilității a scăzut de la 39,7‰ în anul 2000 la 37,2‰ în anul 2010 și la 34,8 în anul 2014. În județul Bistrița-Năsăud, rata fertilității, deși s-a menținut peste media națională, s-a diminuat de-a lungul timpului, devenind un fenomen consolidat, favorizat de

⁴ Vladimir Trebici, *Populația mondială*, Ed. Științifică, București, 1979, pp. 59–60.

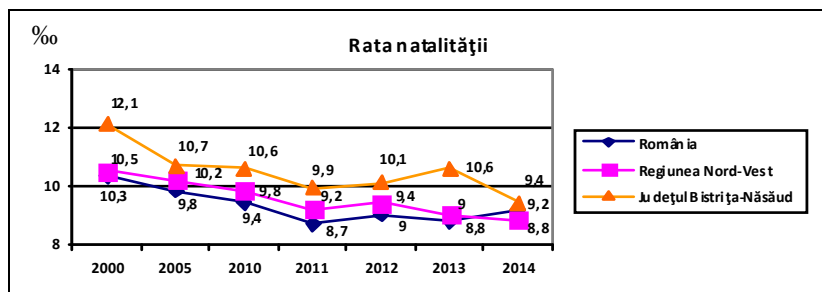
⁵ Baza de date TEMPO a INS – <http://statistici.insse.ro/shop/> (accesare: aprilie 2016).

factori multipli: economici, educaționali, culturali, psihologici etc. (Tab. 3).

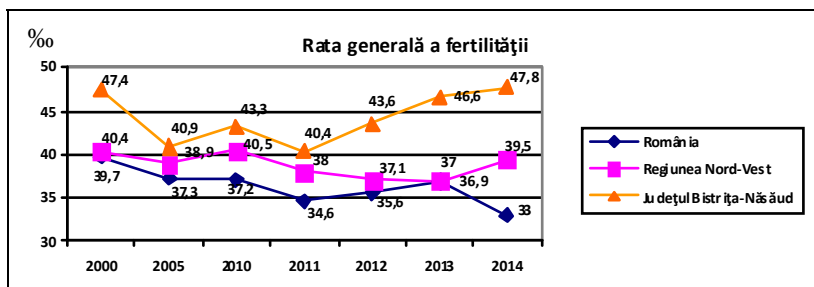
Tabelul 3 – Rata generală de fertilitate în perioada 2000–2014

Anii	Rata generală de fertilitate – %		
	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2000	39,7	40,4	47,4
2005	37,3	38,9	40,9
2010	37,2	40,5	43,3
2011	34,6	38,0	40,4
2012	35,6	37,1	43,6
2013	36,9	37,0	46,6
2014*	33,0	39,5	47,8

Legat de manifestările actuale ale fertilității și natalității, un indicator relevant este vârsta medie a mamei la naștere. Între anii 2000 și 2014, aceasta a crescut de la 25,5 la 28,2 pe România, de la 25,6 la 28,1 în Regiunea Nord-Vest și de la 25,8 la 27,8 ani în județul Bistrița-Năsăud. Așadar, în ultimii 15 ani, tendința de amânare a primei nașteri a crescut cu 2–2,5 ani (Grafic I, Grafic II).

Graficul I – Evoluția ratei natalității

Graficul II – Evoluția ratei fertilității

3. Mortalitatea generală

Una din consecințele îmbunătățirii standardului de viață și asistenței medicale este scăderea sensibilă a mortalității generale (Tab. 4)⁶.

Tabelul 4 – Mortalitatea generală în perioada 2000–2014

Anii	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2000	255.820	33.976	3.247
2005	262.101	33.798	3.499
2010	259.723	31.903	3.330
2011	251.439	31.013	3.273
2012	255.539	31.590	3.448
2013	249.904	31.030	3.191
2014	254.791	31.156	3.285

În ce privește evoluția ratei mortalității generale (raportul între numărul deceselor înregistrate și populația medie a unei perioade), rezultă că aceasta este în creștere. Așadar, modelul modern al „revoluției demografice”, așa cum a fost el definit de către demograful francez

⁶ Baza de date TEMPO a INS – <http://statistici.INSSE.ro/shop/> (accesare: aprilie 2016)

Adolphe Landry⁷ și caracterizat prin niveluri apropiate ale natalității și mortalității, se pare că are o perioadă mai lungă de manifestare, cu tendințe de devansare a natalității de către mortalitatea generală, demonstrat în cazuistica noastră ușoară (Tab. 5)⁸.

Tabelul 5 – Rata mortalității generale în perioada 2000–2014

Anii	Rata mortalității generale – ‰		
	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2000	11,2	11,7	9,8
2005	11,6	11,8	10,6
2010	11,5	11,2	10,0
2011	11,2	10,9	9,9
2012	11,4	11,1	10,4
2013	11,2	10,9	9,7
2014	11,4	11,0	10,0

În urma comparației componentelor evoluției demografice (natalitatea și mortalitatea), rezultă sporul natural, care la noi este bine consolidat în zona negativă, cu mici excepții în județul Bistrița-Năsăud (Grafic III⁹).

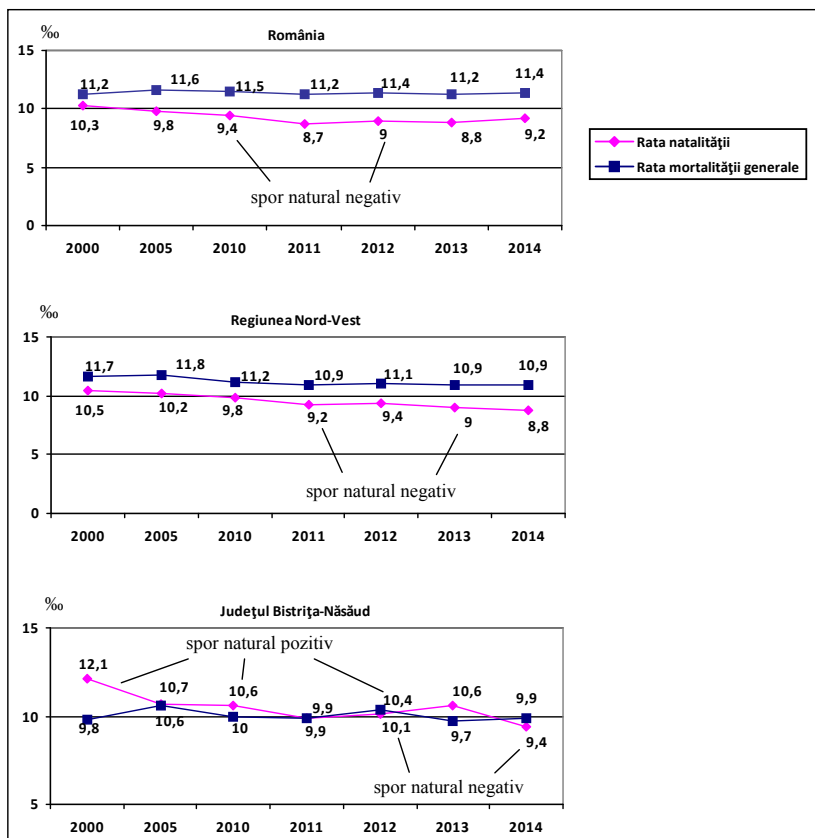
Comparând rata mortalității generale la nivel național cu valoarea mediei europene a acesteia, constatăm o valoare mai mare cu 12% în anul 2000 pentru România și cu 17,5% în anul 2014¹⁰.

⁷ Adolphe Landry, *La révolution démographique, Études et essais sur les problèmes de la population*, Librairie du Requeil Sirey, Paris, 1934.

⁸ Baza de date TEMPO a INS – <http://statistici.insse.ro/shop/> (accesare: aprilie 2016)

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Oficiul de Statistică al Uniunii Europene: <http://ec.europa.eu/eurostat/data> (accesat: aprilie 2016)

Graficul III – Evoluția sporului natural

4. Migrația externă a românilor

Cu siguranță, factorul demografic manifest din România ultimului deceniu a fost migrația externă. În condițiile nou create prin aderarea României la Uniunea Europeană și legalizarea liberei circulații a persoanelor, acesta a fost generat de cauze preponderent economice, dar și susținut de politicile de atragere a forței de muncă ale țărilor primitoare.

Tabelul 6 – Numărul persoanelor plecate în străinătate la Recensământul Populației și Locuințelor din anul 2011

	România			Regiunea Nord-Vest			Județul Bistrița-Năsăud		
	Total	persoane temporar absente	persoane plecate pe perioadă îndelungată	Total	persoane temporar absente	persoane plecate pe perioadă îndelungată	Total	persoane temporar absente	persoane plecate pe perioadă îndelungată
Total	111.3269	385.729	727.540	170.760	76.932	93.828	29.727	7.640	22.087
Sub 15 ani	94.556	29.669	64.887	18.378	8.472	9.906	3.653	773	2.880
15–19 ani	47.627	18.353	29.274	7.498	3.796	3.702	1.444	359	1.085
20–24 ani	157.339	60.548	96.791	23.897	11.846	12.051	4.066	1.199	2.867
25–29 ani	180.594	59.964	120.630	29.006	12.573	16.433	5.153	1.244	3.909
30–34 ani	174.820	56.331	118.489	27.794	11.487	16.307	4.628	1.098	3.530
35–39 ani	141.962	48.935	93.027	21.424	9.495	11.929	3.672	960	2.712
40–44 ani	133.930	46.876	87.054	17.664	7.934	9.730	2.992	793	2.199
45–49 ani	70.229	2.348	45.881	10.595	4.769	5.826	1.826	520	1.306
50–54 ani	57.697	19.427	38.270	7.463	3.160	4.303	1.273	357	916
55–59 ani	31.617	11.500	20.117	3.893	1.754	2.139	596	176	420
60–64 ani	13.055	5.422	7.633	1.692	871	821	239	83	156
65 ani și peste	9.843	4.356	5.487	1.456	775	681	185	78	107

Măsurarea operativă, prin statistici curente, la nivel teritorial a migrației externe nu este posibilă din punct de vedere tehnic, informațiile specifice survenind indirect, anual, prin datele statistice existente în țările primitoare de emigranți, din sursele lor de evidență administrativă.

Recensământul Populației și Locuințelor efectuat în anul 2011 în România a oferit cu generozitate o multitudine de date despre persoanele plecate din țară.

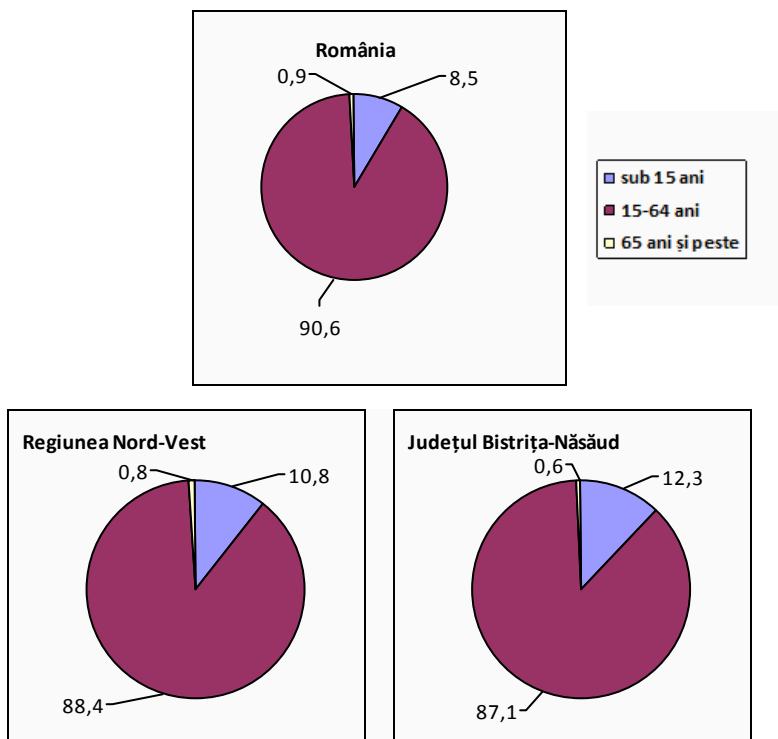
Potrivit metodologiei de recensământ, referitor la persoanele plecate din țară, pe care le asimilăm migranților, în funcție de durata absenței din țară, avem două categorii: persoane temporar absente (plecate pe o perioadă mai mică de 12 luni) și persoane plecate pe o perioadă mai îndelungată (de 12 luni și peste) (Tab. 6)¹:

Conform datelor furnizate de recensământul din anul 2011, fenomenul migrației din România are următoarele trăsături:

- migranții reprezintă peste 5,5% din populația rezidentă a României, 6,6% din cea a Regiunii Nord-Vest și 10,4% din cea a județului Bistrița-Năsăud;
- din totalul persoanelor migrate, erau plecate de peste un an de zile din țară peste 65%, aproape 55% în Regiunea Nord-Vest și aproape 3/4 în județul Bistrița-Năsăud;
- vârsta medie a persoanei migrate era de 32,2 ani în România, de 31,1 ani în Regiunea Nord-Vest și de 30,3 ani în județul Bistrița-Năsăud;
- scopul plecării din țară este preponderent acela al găsirii unui loc de muncă în străinătate.

Din punct de vedere demografic, consecințele migrației românești sunt reprezentate de: diminuarea semnificativă a populației rezidente totale; scăderea numărului și ponderii populației tinere; diminuarea resurselor naționale de muncă; creșterea ponderii populației vârstnice; accentuarea gradului de dependență demografică (Grafic IV).

¹ Baza de date a INS – Recensământul Populației și Locuințelor 2011 – <http://colectare.date.insse.ro/phc/public.do?siteLang=ro>

Graficul IV – Structura pe grupe de vârstă a persoanelor plecate în străinătate
 (Recensământul Populației și Locuințelor din anul 2011)

O altă imagine despre românii din străinătate este relevantă de diferența dintre populația totală după domiciliu și cea rezidentă/stabilă determinată statistic. Cele mai recente date sunt cele de la 1 ianuarie 2015 (Tab. 7)².

Raportat la populația după domiciliu, cea mai mare pondere a persoanelor absente de la domiciliu (considerate migrante – col.3), la 1 ianuarie 2015, era în județul Bistrița-Năsăud de 14,1%, față de

² Baza de date TEMPO a INS – <http://statistici.insse.ro/shop/> (accesare: aprilie 2016)

procentul de 8,9% înregistrat în Regiunea Nord-Vest și cel de 10,9% înregistrat în România.

Tabelul 7 – Populația totală după domiciliu și rezidentă la 1 ianuarie 2015

	Populația după domiciliu	Populația rezidentă	Diferența
	1	2	3=1-2
România	22.298.253	19.870.647	2.427.606
Regiunea Nord-Vest	2.838.651	2.585.543	253.108
Județul Bistrița-Năsăud	329.689	283.210	46.479

5. Structura populației rezidente după gen, mediu și vârstă

Populația rezidentă/stabilă, în funcție de sex și mediu, a înregistrat după anul 2000 următoarele valori (Tab. 8, 9, 10)³:

Tabelul 8 – Populația rezidentă/stabilă în anii 2002, 2011 și 2015 – România

	România					
	2015*	2011	2002	% 1/2	% 1/3	% 2/3
0	1	2	3	4	5	6
Total	19.870.647	20.121.641	21.680.974	98,8	91,7	92,8
masculin	9.707.074	9.788.577	10.568.741	99,2	91,8	92,6
feminin	10.163.573	10.333.064	11.112.233	98,4	91,5	93,0
urban	10.699.039	10.858.790	11.435.080	98,5	93,6	95,0
rural	9.171.608	9.262.851	10.245.894	99,0	89,5	90,4

* la 1 ianuarie

³ Sursa datelor: www.insse.ro, Recensământul Populației și Locuințelor 2002 și 2011 (<http://colectaredate.insse.ro/phc/public.do?siteLang=ro>); vezi și Baza de date Tempo (<http://statistici.insse.ro/shop/>)

**Tabelul 9 – Populația rezidentă/stabilă
în anii 2002, 2011 și 2015 – Regiunea Nord-Vest**

	Regiunea Nord-Vest					
	2015*	2011	2002	% 1/2	% 1/3	% 2/3
0	1	2	3	4	5	6
Total	2585543	2600132	2740064	99,4	94,4	94,9
masculin	1261420	1263754	1336425	99,8	94,4	94,6
feminin	1324123	1336378	1403639	99,1	94,3	95,2
urban	1359356	1366950	1401453	99,4	97,0	97,5
rural	1226187	1233182	1338611	99,4	91,6	92,1

* la 1 ianuarie

**Tabelul 10 – Populația rezidentă/stabilă
în anii 2002, 2011 și 2015 – Județul Bistrița-Năsăud**

	Județul Bistrița-Năsăud					
	2015*	2011	2002	% 1/2	% 1/3	% 2/3
0	1	2	3	4	5	6
Total	283210	286225	311657	98,9	90,9	91,8
masculin	140888	141613	154229	99,5	91,3	91,8
feminin	142322	144612	157428	98,4	90,4	91,9
urban	106709	104970	112919	101,7	94,5	93,0
rural	176501	181255	198738	97,4	88,8	91,2

* la 1 ianuarie

Analizând datele din tabelele de mai sus, rezultă unele mutații evolutive și structurale similare în demografia celor trei areale spațiale, ca efect direct al fenomenelor demografice de bază: natalitatea, mortalitatea, migrația. Astfel, nivelul populației rezidente/stabile a scăzut pe total între anii 2002 și 2015 la toate nivelurile: cu 7,2% în România,

cu 5,1% în Regiunea Nord-Vest și cu 8,2% în județul Bistrița-Năsăud.

În privința structurii pe sexe, se constată preponderența populației feminine, care a înregistrat o creștere cu 0,1 puncte procentuale în România, cu 0,2 puncte procentuale în Regiunea Nord-Vest, rămânând la același nivel în județul Bistrița-Năsăud.

După mediul de rezidență, s-a înregistrat o scădere mai accentuată a populației rurale, ponderea acestora în totalul populației rămânând, totuși, ridicată. Astfel, în anul 2015, aceasta era de 46,2% în România, 47,4% în Regiunea Nord-Vest și 62,3% în județul Bistrița-Năsăud.

Județul Bistrița-Năsăud rămâne unul dintre cele mai rurale județe ale țării, alături de județele Dâmbovița, Giurgiu, Teleorman, Neamț, Vrancea și Călărași.

Raportul de masculinitate pentru România a fost de 947 persoane de sex masculin la 1000 persoane de sex feminin în anul 2011, față de 951 în anul 2002. În Regiunea Nord-Vest, acest raport a scăzut de la 952 persoane la 946 persoane în același interval, iar în județul Bistrița-Năsăud de la 980 la 979.

Între anii 2011 și 2015, diminuarea populației rezidente a continuat, fiind de -1,3% pentru România, -0,6% pentru Regiunea Nord-Vest și -1,1% pentru județul Bistrița-Năsăud (Tab. 8, 9, 10)⁴.

În ce privesc grupele populației pe categorii de vârstă, între anii 2002 și 2015, se constată o diminuare a populației tinere (0–14 ani), în paralel cu creșterea ponderii populației peste 65 ani (România: -2,1%, +2,9%; Regiunea Nord-Vest: -2,4%, +2,8%; jud. Bistrița-Năsăud: -2,4%, +3,1%) (Tab. 11, 12, 13)⁵.

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

**Tabelul 11 – Evoluția structurii
pe grupe mari de vârstă a populației în România**

	România					
	2002		2011		2015*	
	Total	%	Total	%	Total	%
Total	21.680.974	100,0	20.121.641	100,0	19.870.647	100,0
0–14 ani	3.820.512	17,6	3.189.646	15,9	3.081.084	15,5
15–64 ani	14.810.580	68,3	13.684.251	68,0	13.414.063	67,5
65 ani și peste	3.049.882	14,1	3.247.744	16,1	3.375.500	17,0

* la 1 ianuarie

**Tabelul 12 – Evoluția structurii
pe grupe mari de vârstă a populației în Regiunea Nord-Vest**

	Regiunea Nord-Vest					
	2002		2011		2015*	
	Total	%	Total	%	Total	%
Total	2.740.064	100,0	2.600.132	100,0	2.585.543	100,0
0–14 ani	495.590	18,1	418.563	16,1	406.290	15,7
15–64 ani	188.5953	68,8	1.788.569	68,8	1.767.831	68,4
65 ani și peste	358.521	13,1	393.000	15,1	411.422	15,9

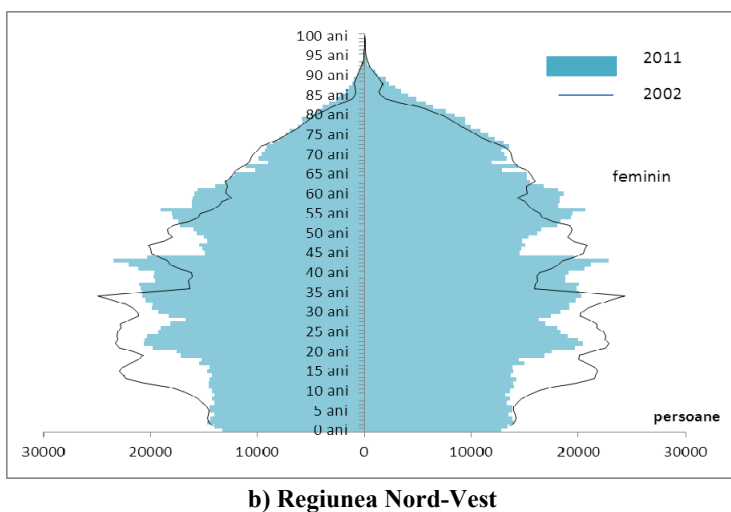
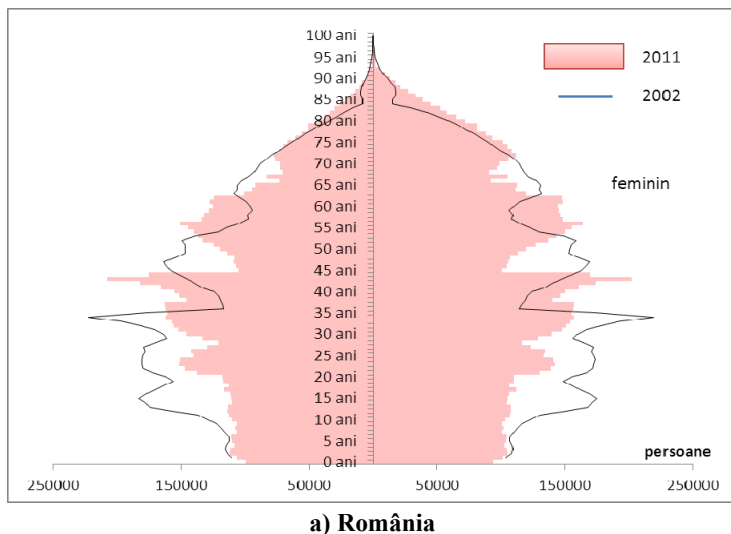
* la 1 ianuarie

**Tabelul 13 – Evoluția structurii
pe grupe mari de vârstă a populației în județul Bistrița-Năsăud**

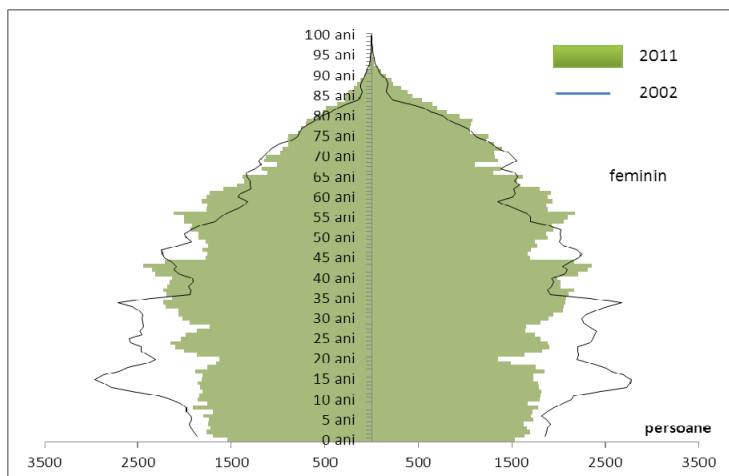
	Județul Bistrița-Năsăud					
	2002		2011		2015*	
	Total	%	Total	%	Total	%
Total	311.657	100,0	286.225	100,0	283.210	100,0
0–14 ani	64.172	20,6	52.363	18,3	50.466	17,8
15–64 ani	208.145	66,8	191.348	66,9	188.281	66,5
65 ani și peste	39.340	12,6	42.514	14,9	44.463	15,7

* la 1 ianuarie

Piramida vârstelor, la cele trei niveluri de analiză, relevă aceleași caracteristici cauzate, în principal, de scăderea natalității (sugerată de îngustarea bazei piramidei) – Grafic V⁶.

⁶ Ibidem.

c) Județul Bistrița-Năsăud

Graficul V – Piramida vârștelor pe ani și sexe (2011 și 2002)

6. Fenomenul de îmbătrânire demografică și creșterea raportului de dependență

Îmbătrânirea demografică reprezintă un fenomen caracterizat de preponderența persoanelor vârstnice (peste 65 ani) față de populația tânără (0–14 ani). Precizăm că acesta este un fenomen mondial, relativ excesiv în Europa, cu o continuitate lentă în țările vest-europene și accelerată după anul 1990 în țările din estul Europei. Dimensiunea fenomenului de îmbătrânire demografică este măsurată de indicele de îmbătrânire, care reprezintă numărul persoanelor vârstnice (peste 65) ce revin la 100 de persoane tinere (0–14 ani – Tab. 14).

Observăm că, într-un timp scurt, respectiv între anii 2002 și 2015, s-a ajuns la o creștere a indicelui de îmbătrânire demografică, cu 37,5% pe total România, 40,3% pe Regiunea Nord-Vest și cu 44,3% în județul Bistrița-Năsăud. Se poate evidenția că cel mai scăzut indice de

îmbătrânire demografică se menține în județul Bistrița-Năsăud, acesta fiind în anul 2015 cu aproape 13% mai mic față de Regiunea Nord-Vest și cu 20% față de valoarea medie națională.

Tabelul 14 – Evoluția indicelui de îmbătrânire demografică

	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2002	80	72	61
2011	102	94	81
2015*	110	101	88

* la 1 ianuarie

Fenomenul de îmbătrânire demografică, în paralel cu o mortalitate în scădere au condus la alterarea raportului de dependență demografică, raport exprimat de numărul de persoane tinere și vârstnice ce revin la 100 de adulți (Tab. 15).

Tabelul 15 – Raportul de dependență demografică

	România	Regiunea Nord-Vest	Județul Bistrița-Năsăud
2002	46	45	50
2011	51	45	50
2015*	48	46	50

* la 1 ianuarie

Cea mai mare valoare a raportului de dependență demografică s-a consolidat la valoarea de 50 persoane la nivelul județului Bistrița-Năsăud, acest raport crescând cu 4,3% pe România și 2,2% pe Regiunea Nord-Vest, în perioada 2002–2015.

7. Concluzii

Din studiul socio-demografic prezentat, se desprind următoarele concluzii:

1. Prin scăderea populației rezidente, numărul actual al populației României este comparabil cu acela consemnat la recensământul din anul 1977, deci cu aproape 4 decenii în urmă.
2. Aproximativ 2,5 milioane de persoane, constatate ca diferență între populația după domiciliu și cea rezidentă la 1 ianuarie 2015, sunt estimate ca a fi plecate în străinătate.
3. Peste 99% din persoanele plecate în străinătate sunt persoane tinere și adulte, vârsta medie a acestora situându-se, în anul 2011, între 30 și 32 de ani.
4. Scăderea populației este cauzată de consolidarea ratei scăzute a natalității. Acest indicator înregistrează în România o valoare cu 4% mai mică decât media europeană în anul 2014.
5. În perioada 2000–2014, rata mortalității generale în România se menține mai mare decât cea europeană.
6. Echilibrul între grupele mari de vârstă se deteriorează continuu prin scăderea ponderii populației tinere și creșterea celei vârstnice.
7. Indicele demografic de îmbătrânire a crescut continuu în ultimii ani, ajungând la valoarea de 110 persoane vârstnice (peste 65 de ani) care revin la 100 persoane tinere (0–14 ani).
8. Se acutizează problemele specifice pentru persoanele vârstnice: singurătatea, boala, sărăcia, izolarea socială etc.

Bibliografie selectivă

1. Landry, Adolphe, *La révolution démographique, Études et essais sur les problèmes de la population*, Librairie du Requeil Sirey, Paris, 1934.
2. Rotariu, Traian (coord.), *Recensământul din 1900 – Transilvania*, Studia Censualia Transsilvanica, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Catedra și Laboratorul de Sociologie, Editura Staff, 1999.
3. Trebici, Vladimir, *Populația mondială*, Ed. Științifică, București, 1979.
4. *Anuarul statistic al României – 2015*, Institutul Național de Statistică, București, 2016.
5. *Recensământul Populației și Locuințelor 2002 și 2011*, Baze de date INS, <http://colectaredate.insse.ro/phc/public.do?siteLang=ro>
6. Baza de date EUROSTAT – <http://ec.europa.eu/eurostat/data>
7. Baza de date TEMPO a INS – <http://statistici.insse.ro/shop/>

CUPRINS

MIRCEA GELU BUTA	
Cele două criterii	5
IOAN-AUREL POP	
Minorități și majorități în Transilvania de-a lungul timpului	9
IOAN BOLOVAN	
Demografia în slujba națiunii (românii din Transilvania în epoca modernă)	21
ADRIAN ONOFREIU	
Trăsături ale evoluției orașului Bistrița în perioada interbelică: majoritate versus minorități	39
LUCA MIRCEA CHIRA, MIRCEA GELU BUTA	
Consecințe actuale ale alterării fenomenelor demografice. Cuantificări și exemplificări comparative	59

ISBN: 978-606-37-0347-8